

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ.....	6
1.1. Запозичення як результат міжкультурного діалогу.....	6
1.2. Класифікація запозичень.....	13
1.3. Вплив запозичень на мовні трансформації.....	23
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	34
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТОТНОСТІ ВЖИВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	37
2.1. Типологія лексики арабської мови з огляду на її походження.....	37
2.2. Шляхи поповнення лексичного складу арабської мови.....	46
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНІСТЬ АНГЛІЦИЗМІВ ТА ГАЛЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	56
3.1. Запозичення з англійської мови та сфери їх використання в сучасній арабській мові.....	56
3.2. Закономірності запозичень з французької мови та їх функційність у сучасній арабській мові.....	62
3.3. Структурно-семантичні особливості адаптації англіцизмів та галліцизмів у сучасній арабській мовній системі.....	68
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80

ВСТУП

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростанням інтересу до когнітивних і комунікативних аспектів мови в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості. Такий підхід до дослідження мовних явищ – на перехресті когнітивних процесів і комунікації – дозволяє по-новому поглянути на багато вже відомі факти і явища і отримати їх більш глибоке і всебічне пояснення.

Міжмовне запозичення лексичних одиниць як природний процес в будь-яких мовах за останні два десятиліття став найбільш характерною рисою їх функціонування в зв'язку з активізацією в світі процесів економічної, політичної і культурної інтеграції та глобалізації.

Здатність тієї чи іншої мови до спрямованого засвоєння іншомовних лексичних елементів може бути кваліфікована як її перевага, а не слабкість: в результаті лексичної трансплантації система мови забезпечує концептуальне вирівнювання в семіотичному просторі приймаючої культури і дає додаткові можливості і стимул для її розвитку. Запозичені концепти отримують подальшу розробку в культурі-реципієнті, що знаходить відображення в похідних найменуваннях.

За кожним іншомовним найменуванням в структурі мови наявна структура знання і досвіду, отриманого в рамках певної сфери діяльності, актуальної для приймаючої культури. Вибір мови-джерела для запозичення подібних найменувань визначається визнанням національних (державних) досягнень в рамках даної сфери і орієнтацією економіки і культури приймаючої мови на обрану модель розвитку.

В епоху міждержавної інтеграції і глобалізації економік і культур процес запозичення найменувань носить системний і усвідомлений характер, а тому може бути визначений як процес трансплантації лексичних одиниць з однієї мовної системи в іншу. Результатом такого процесу стає закріплення

за певним фрагментом концептосфери мови сукупності іншомовних одиниць, що носить взаємопов'язаний і взаємообумовлений характер.

Цим визначається актуальність даного дослідження, присвяченого аналізу міжмовних запозичень в когнітивно-комунікативному аспекті, зокрема, на прикладі запозичень та неологізації в сучасній арабській мові.

Мета роботи – дослідити проблему трансформації лексичного запасу сучасної арабської мови мови.

Об'єктом дослідження є мовні запозичення та неологізми як лінгвістична проблема.

Предмет дослідження – процеси трансформації лексичного запасу сучасної арабської мови.

Для досягнення даної мети в роботі були поставлені і вирішені наступні завдання:

1. Дати визначення терміну запозичення та зіставити його з уже наявними в лінгвістичних дослідженнях;
2. Проаналізувати наявні шляхи запозичень у сучасній арабській мові;
3. Виділити причини неологізації як фактору поповнення лексичного запасу сучасної арабської мови;
4. Дослідити підстави для контактів між арабською мовою та іншими мовами;
5. Виділити типи і види реалізації запозичень у сучасній французькій мові.

В роботі інтегровано різні методи дослідження: за допомогою описового методу, методу словникових дефініцій, компонентного і концептуального аналізу виявляється лінгвокогнітивна специфіка запозичених найменувань. У роботі відображені також результати порівняльного, етимологічного та словотвірного аналізу.

Теоретичною базою дослідження послужили праці Е.Ф. Володарської, Л.П. Крисіна, В.П. Секіріна, Е. Хаугена з проблем міжмовних запозичень.

Теоретична значимість роботи пов'язана з уточненням і поглибленням лінгвістичного і термінологічного трактування процесу міжмовного запозичення в різних сферах мови, розробкою когнітивно-комунікативних аспектів мовленнєво-мисленнєвої діяльності.

Практична значимість дослідження визначається можливістю використання його основних положень і результатів у вузівському викладанні низки дисциплін: загального мовознавства, стилістики, історії літературної мови, лексикології.

Структура дослідження обумовлена його методами і завданнями. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

1.1. Запозичення як результат міжкультурного діалогу

Вивчення питань мовних контактів і супутніх їм явищ, зокрема процесу запозичення, має велику традицію у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Зазначена проблематика в даний час особливо актуальна і привертає увагу багатьох дослідників, оскільки кінець ХХ і початок ХХІ ст. характеризуються значним розширенням міжнародних зв'язків та посиленням мовних контактів, які здійснюються як безпосередньо між носіями різних мов, так і за допомогою засобів масової інформації.

У ситуації інтенсивної взаємодії мов відбуваються зміни в системі однієї або обох мов, або поява загальних мовних рис, тобто інтерференція, або часткове або повне витіснення ознак однієї з мов, які контактують між собою. Найбільш значним наслідком мовного контактування є поява у мовах, що взаємодіють, різних типів запозичення.

Вивчення явища “запозичення” є дослідженням комплексу лінгвістичних і екстралінгвістичних проблем, до яких належать питання, що стосуються трактування даного терміна, типів запозичень, причин і умов запозичення, змін, що відбуваються з запозиченнями в мові-реципієнті і т.ін. Термін “запозичення” в лінгвістиці є багатозначним. Так, багато вчених розмежовують поняття “запозичення” і “запозичене слово”, пропонуючи визначати термін “запозичення” як “взаємний вплив мов”, інші автори ототожнюють ці поняття, стверджуючи, що найчастіше запозичуються слова.

Одні лінгвісти мають на увазі під запозиченням процес, інші – результат процесу. Багато зарубіжних лінгвістів описують запозичення як “процес, в результаті якого відбувається перехід лінгвістичної одиниці з однієї мови в іншу” [1, с. 445]. У свою чергу, інші вважають, що запозичення – це “перенесені в іншу мову елементи, тобто наслідки взаємодії мов, які

можуть існувати у певній мові після того, як взаємодія припинилася” [2, с. 420].

Найбільш близьким до завдань нашого дослідження є дефініція запозичення, що належить І. Г. Добродомову: “Запозичення – елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція і т.ін.), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів з однієї мови в іншу” [26, с. 158–159].

Під запозиченням ми маємо на увазі іншомовні елементи, перш за все, слова, оскільки запозичення відбувається найчастіше на лексичному рівні. Крім того, запозичення – це переміщення лексичних одиниць з однієї мови в іншу з подальшою адаптацією запозичених лексем в системі мови-реципієнта. Процес лексичного запозичення, безсумнівно, є більш широким, ніж запозичення граматичне, словотвірне або фонетичне.

Будучи результатом тривалої історичної взаємодії і змішання мов, запозичення посідають значне місце у лексиці багатьох мов. Канали запозичення можуть бути як усними, так і книжковими, писемними.

При усному запозиченні слово зазнає більше змін в своїй зовнішній формі, ніж при письмовому. Якщо слово входить в мову іншого народу при одночасному запозиченні нового предмета або поняття, то значення цього запозичення не зазнає змін, але в разі входження нового слова як синоніма до вже наявних у мові слів між ними відбувається розмежування значень і спостерігаються зрушення в вихідній семантиці. Морфологічно складне запозичене слово при переході до мови-реципієнта зазвичай піддається опрощенню і сприймається в цій мові як просте і непохідне [26, с. 158–159].

Вважається, що процес запозичення, на відміну від інших супутніх для мовних контактів явищ, зокрема змішання і перемикання кодів, які не передбачають глибокого знання мови, слугує запозиченню елементів і відбувається внаслідок безпосереднього зіткнення носіїв двох культур, оскільки безпосередньо стикається і функціонує тільки лексичний матеріал.

Одне із основних питань в теорії мовного запозичення – питання про те, яке ж мовне явище слід називати власне запозиченням. Як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві існує чимало визначень цього поняття.

Теоретичне обґрунтування проблеми взаємодії мов вперше зустрічається у І. А. Бодуена де Куртене в 1875 р [7, с. 55]. Слідом за ним дослідники ХІХ – поч. ХХ ст. користувалися терміном “змішання мов”, введеним Г. Шухардтом, і “схрещування мов”, запозиченим з біології. В даний період на перше місце виходить питання про природу самого факту переходу слів з однієї мови в іншу, тому й у працях інших вчених ХІХ – поч. ХХ ст., присвячених взаємодії мов, значна увага приділяється пошукам термінології для позначення даного явища. У дослідженнях цього періоду запозичення розглядалося як переміщення слів або, рідше, переміщення слів і окремих елементів слова з однієї мови до іншої. У цьому сенсі термін “запозичення” вживався в переважній більшості робіт [8, с. 23]. Крім того, в ХХ ст. був запропонований ще один термін для позначення даного процесу – “взаємний вплив мов” [14, с. 61].

Таким чином, термін “запозичення” може бути охарактеризований як неоднозначний. З одного боку, запозичення розглядалося як переміщення слів з однієї мови до іншої, що відбувається в нерозривному зв’язку з суспільним життям і різними культурними явищами [11, с. 57]. При цьому деякі лінгвісти розділяють як абсолютно різні процеси власне запозичення і калькування [7, с. 14].

З іншого боку, термін “запозичення” визначається як іншомовне слово, яке не тільки перейшло, але й було повністю засвоєне мовою, яка його запозичила [1, с. 445].

Ю. С. Сорокін вказував, що “процес запозичення іншомовних слів є процесом двостороннім. Це не тільки проста передача готових елементів однією мовою у володіння іншої мови. Це, разом із тим, і процес їх засвоєння системою даної мови, їх пристосування до її власних потреб, їх перетворення

– формального і семантичного – в умовах іншої системи. Саме про процес запозичення, – якщо це тільки дійсно акт засвоєння і пристосування запозичених слів, а не механічного перенесення в іншу мовну стихію якоїсь сукупності іноземних слів, – можна сказати, що це процес переважно творчий, активний, що передбачає високу ступінь самотності мови, що засвоює новий матеріал, високий ступінь її розвитку” [56, с. 38].

Л. П. Крисін називає запозиченням “процес переміщення різних елементів з однієї мови до іншої”. Такої ж точки зору дотримуються і укладачі “Лінгвістичного енциклопедичного словника” [40, с. 62]. Під “різними елементами” маються на увазі одиниці мовних рівнів (фонології, морфології, синтаксису, лексики, семантики). Як наслідок цього, Л. П. Крисін розмежовує запозичення фонеми, морфеми, лексеми і т. п. [39, с. 55].

Таким чином, запозичення в широкому сенсі – це процес переміщення різних елементів з однієї мови до іншої та їх адаптація в мові, яка запозичує, а у вузькому сенсі – мовні елементи, які переміщені з однієї мови до іншої, і функціонують у ній. Можна говорити про запозичення слова (найбільш частий і типовий випадок запозичення), про запозичення фонеми (найбільш рідкісний і окремий випадок, що залежить від ступеня контакту двох мов), про запозичення морфеми (зазвичай у складі слова), про запозичення синтаксичне (конструювання фраз в мові зазнає впливу іншомовних синтаксичних конструкцій) і, нарешті, про запозичення семантичне (поява в слові значення “під тиском” іншомовного зразка – семантичне калькування) [4, с. 11].

Найбільш активно процес запозичення відбувається на рівні лексики, це пов’язано з необхідністю номінації нових реалій, понять і явищ в мові-реципієнті.

На здатність до запозичення впливає велика кількість чинників, таких як генетична близькість мов, соціально-політичні умови, спосіб поширення мов, їх схожість, характер контактування, ставлення мовних спільнот до даних мов і т.ін.

На базі теорії “трансферу” постулюється також теорія активації або адаптації елементів мови-джерела в мові-реципієнті, згідно з якою в мовленні монолінгвів перенесене з однієї мови до іншої слово піддається адаптації на всіх мовних рівнях, і результати мовного впливу можна уявити як шкалу – від повної інтеграції до повної розбіжності мовних елементів.

Більшість вчених (Л. П. Крисін, Е. Хауген, Б. Н. Забавник, В. М. Арістова) виділяють три основних етапи адаптації запозичень у мові-реципієнті: проникнення в мову, часткове засвоєння (запозичення), укорінення в мові.

1. Проникнення відповідає таким критеріям:

- безпосередній зв'язок з мовою-джерелом, що виявляється у зовнішній оформленості слова, наприклад, поява в текстах іншомовних вкраплень, виникнення формальних дублетів, коливання на граматичному і словотвірному рівнях;

- семантична однозначність як наслідок того, що в більшості випадків лексична одиниця на етапі проникнення позначає чужу реалію або передає чуже поняття;

- вживання в певних контекстах;

- відсутність похідних утворень.

2. Запозичення характеризується:

- внутрішнім зв'язком слова з мовою-джерелом;

- стабілізацією форми слова на граматичному і словотвірному рівнях;

- початком регулярної вживаності слова;

- початком словотворчої активності.

3. Укорінення характеризується:

- відривом слів від мови-джерела;

- повною семантичною самостійністю слова і утворенням лексико-семантичної мікросистеми даного слова (фразеологізми, переносні вживання і т.п.);

- взаємодією з елементами мови-реципієнта, яка веде до диференціації значень в споконвічних словах;

- широкою вживаністю слова;

- широкою словотвірною активністю, яка часто веде до утворення нових лексем [2, с. 14–15].

Буває складно визначити, на якому етапі адаптації знаходиться те чи інше запозичення. Процес адаптації запозичень на різних мовних рівнях відбувається нерівномірно; порівняно невелика кількість запозичень характеризується однією і тією ж мірою засвоєності на всіх рівнях мовної системи [10, с. 35].

Внаслідок цього лінгвісти розробляють більш конкретизовані класифікації ступенів адаптації запозичень. Дотримуючись традиційно виділених критеріїв адаптації запозичень, розробленим Ш. Сешан, С. А. Беляєвою, В. М. Аристовою, Г. В. Павленко, пропонується наступний порядок ступеня адаптації: фонетична і графічна адаптація, граматична, лексико-семантична адаптація, семантична самостійність слова, його словотвірна активність, виникнення нових значень в мові-реципієнті, широка уживаність у мові, розширення смислового діапазону слова.

На першому етапі виділяються іншомовні вкраплення, або екзотизми, що є okazіональними лексичними одиницями, які проникають в мову, зберігаючи літерні (орфографічні) поєднання мови-джерела.

У текстах при графічній реалізації вони відображаються в лапках або курсивом. Відбуваються лише невеликі зміни звукової оболонки запозичення. Вони знаходяться на початковій стадії адаптації, однак в процесі частого вживання в мові можуть адаптуватися в мові-реципієнті і перейти на стадію вкорінення в мові.

На другому етапі засвоєння запозичення стають все більш адаптованими до системи мови-реципієнта, що пов'язано з прагненням зробити їх більш зрозумілими. Частково засвоєння запозичення піддаються впливу фонетико-графічної, морфологічної та семантичної адаптації. З метою

передачі іншомовного слова за допомогою звуків мови, що запозичує, відбувається його спрощення шляхом скорочення звуків, опущення ненаголошених голосних і усунення залежності значення слова від довготи голосного звуку.

При граматичній адаптації запозичення співвідносяться з певними лексико-граматичними розрядами слів. Запозичене слово поступово втрачає граматичні категорії мови-джерела і включається в морфологічну систему мови, що запозичує, набуваючи відповідні граматичні категорії мови-реципієнта.

На етапі вкорінення запозичене слово починає мати ознаки семантичної самостійності і вступає в систему семантичних зв'язків з іншими словами мови-реципієнта. Небагато слів зберігають колишні семантичні характеристики, найчастіше вони підпадають під вплив мови, що запозичує, що призводить до розвитку у них нових значень.

На етапі вкорінення іншомовна лексика в мові-реципієнті проявляє активну словотвірну діяльність, утворює однокореневі слова, набуває нових відтінків значень і т.д.

Слід зазначити, що семантична адаптація слова в першу чергу свідчить про те, що слово дійсно асимілювалося в мові-реципієнті. В цьому випадку запозичене слово включається в систему семантичних зв'язків у лексиці мови-реципієнта, піддається новим граматичним перетворенням, зазнає семантичних змін нарівні з споконвічними словами і може отримати зовсім інше значення.

Запозичення може мати місце на всіх рівнях мовної структури. В одних ситуаціях, зокрема при опосередкованому мовному контакті, відбувається тільки лексичне запозичення, при цьому наслідки для мови, що запозичує, можуть бути незначними; в інших, зокрема при безпосередньому мовному контакті, можуть мати місце різного типу кодові перемикання. При інтенсивному контакті між двома або більше мовними колективами може відбуватися як лексичне, так і структурне запозичення, що може привести до

змін і переструктуралізації мови або мов-реципієнтів; мовне контактування може також сприяти зміні мови. В одних випадках мова-реципієнт може піддаватися лише незначним змінам на різних мовних ярусах, в інших – значній реструктуралізації, внаслідок чого можуть формуватися його варіанти або різновиди.

1.2. Класифікація запозичень

Е. Хауген класифікує запозичення за структурними, або формальними, ознаками. Підставою для структурної класифікації запозичень служить різний ступінь морфемної субституції запозичень в мові-реципієнті. Таким чином, дослідник ділить запозичені слова на власне запозичення (коли з іноземної мови запозичується як значення, так і звукова оболонка слова) і гібридні запозичення – утворені частково з рідного і частково з іноземного матеріалу (в залежності від ролі перенесеного компонента, цей тип поділяється на ядерні, коли переноситься головний компонент, і периферійні, або маргінальні). Крім того, Е. Хауген виділяє гібридні новоутворення – слова, похідні від запозичень, відзначаючи, що дане явище не відноситься до самого процесу запозичення [58, с. 355].

Використовуючи і доповнюючи класифікацію Е. Хаугена, К. Л. Єгорова виділяє типи лінгвістичних запозичень на основі різноманітних співвідношень формальних і семантичних характеристик запозичених слів і їх іншомовних прототипів [10, с. 36].

Своєрідним продовженням, а також розвитком ідей Е. Хаугена є концепція Л. М. Баш. Відповідно до цієї концепції, під терміном “запозичення” об’єднаний цілий ряд різнорідних явищ, тому вводиться розмежування: власне запозичення і квазізапозичення (лат. Quassi “зразок, немов”) [8, с. 24].

Власне запозичення, в свою чергу, діляться на наступні групи:

1. Варваризми – іншомовні слова і вирази, вжиті в мові без перекладу з дотриманням графіки і орфографії мови-джерела. “Це немов найчистіший зразок запозичення, при якому ступінь адаптації дорівнює нулю. Точніше кажучи, це навіть ще не запозичення, а чужорідні вкраплення ..., що характеризують, як правило, мову освіченої частини суспільства” [3, с. 14].

2. Транслітерація – перехід з однієї графічної системи в іншу, передача чужої графіки за допомогою своєї графіки (наближається до варваризмів).

3. Власне запозичення, або запозичення у вузькому сенсі, – слова, що прийшли з інших мов, що передаються засобами своєї (рідної) графічної системи (не варваризми), що не зазнали суттєвих переоформлень.

4. Інтернаціоналізми. Цей тип лексики займає проміжне положення між запозиченнями та квазізапозиченнями.

Серед квазізапозичень виділяються наступні групи:

1. Власне переоформлення – запозичення, які зазнали “обробки” в мові-реципієнті. Наприклад: інститут (лат. Institutum), летальний (лат. Letalis) та ін.

2. Слова-міксти – переоформлені слова, які не можна назвати повністю переоформленими в мові-реципієнті, або ті з них, що утворені на українському ґрунті від запозиченого слова за певними мовними моделями. Наприклад: хизуватися, аргументувати.

3. Слова-гібриди – власне українські слова, створені на базі запозичених слів, але на українському ґрунті. Наприклад: манікюрниця, шосейний [8, с. 25].

Пріоритет в описі процесу запозичення іншомовної лексики належить Л. П. Крисіну. У вітчизняному мовознавстві прийнято використовувати запропонований ним поділ іншомовних слів на три групи:

- 1) запозичене слово;
- 2) екзотизм;
- 3) іншомовне вкраплення.

У свою чергу, запозичені слова представлені такими групами слів:

а) слова, які структурно збігаються з іншомовними прототипами, тобто слова, змінені графічно і передані відповідними фонемними засобами мови, що запозичує, без будь-яких структурних “додавань”;

б) слова, морфологічно оформлені засобами мови, що запозичує;

в) слова з частковою морфологічною субституцією [39, с. 102].

Що стосується механізму взаємодії мов, що контактують, то він залежить як від характеру міжетнічних контактів, так і від внутрішньоструктурних властивостей цих мов і перш за все від їх структурної подібності (відмінності) і взаємозрозумілості (невзаємозрозумілості).

В основі загальноприйнятої класифікації запозичених лексичних одиниць лежить класифікація за ступенем засвоєння слова. Поряд з етимологічними класифікаціями (за джерелом запозичення) “цей рід класифікацій передбачає не тільки вирішення питання про джерело запозичення слова (або групи слів), але і постановку питання про типологічну подібність і межі проникності двох систем (донора та реципієнта), від яких залежить та або інша форма і ступінь формальної і семантичної адаптації” [39, с. 11].

Л. П. Крисін виділяє умови, необхідні для адаптації запозиченого слова в системі мови, що запозичує, до яких на структурному рівні належать його передача фонетичними і графічними засобами мови, що запозичує, співвіднесення з граматичними класами та категоріями, фонетичне і граматичне освоєння, словотворча активність. На рівні семантичної адаптації формується визначеність значення, відбувається диференціація значень і їх відтінків між запозиченим словом і наявною в мові споконвічною лексикою. Нарешті, одним з основних ознак адаптованості слова є його регулярна уживаність у мові [39, с. 35–43].

У класифікаціях також відбивається аспект процесу запозичення, що стосується визначення крайніх точок даного процесу, а саме час проникнення і час засвоєння запозиченої одиниці в системі мови, що запозичує.

Іншомовний матеріал, що не вкладається в параметри системи мови, піддається в ній обов'язковій переробці. Так, по відношенню до другої крайньої точки, як було показано вище, висунутий цілий набір показників повної асиміляції слова [13, с. 108].

Про ступінь освоєності іншомовного слова свідчить наявність диференційних ознак: чим їх більше, тим вища засвоєність запозичення в мові-реципієнті. Всі запозичення поділяються за ознакою відповідності / невідповідності сформованим мовним нормам, внаслідок чого виділяються такі типи адаптації запозиченої лексики: графічна, фонетична, морфологічна, синтаксична і семантична.

Оскільки структурна відмінність полягає в контакті мов і є об'єктивною причиною міжмовної інтерференції, то для її дослідження, як правило, проводиться зіставлення їх систем в синхронному і / або діахронному планах. Вважається, що структурні чинники, що впливають на інтерференцію, мають тотальний характер і охоплюють всі рівні мовної системи (фонологічний, граматичний і лексичний).

З метою більш повного і достовірного опису змін в мовах, які перебувають в контакті, вищезазначені рівні досліджуються в парадигматичному, синтагматичному і трансформаційному планах з вивченням повних і часткових розбіжностей в мовних структурах.

Ступінь адаптації запозичення залежить від рівня генетичної спорідненості мови-донора і мови-реципієнта, типологічної подібності мов, що контактують сфери, частоти і тривалості його вживання, інтенсивності адаптивного впливу мови-реципієнта, а також відповідності / невідповідності фонетичної, орфографічної і граматичної характеристик слів іншомовного походження продуктивним типам оформлення споконвічних слів мови, що запозичує.

Іншомовне слово вважається повністю адаптованим, якщо воно було засвоєне не тільки на формальному рівні, але й набуло своє самостійне

лексичне значення, тобто стало висловлювати предметно-поняттєві відносини, а також розвинуло здатність поєднуватися з іншими словами.

Таким чином, запозичені слова являють собою складну і структурно неоднорідну групу; однак лексика, що об'єднується в цю групу, володіє деякими загальними рисами, що відрізняють її від інших пластів лексики.

Процес мовного запозичення може відбуватися на всіх мовних рівнях. Серед причин, які лежать в основі лексичних переходів з однієї мови в іншу, науковці виділяють, головним чином, ряд пов'язаних між собою факторів, які для зручності можна назвати психологічним кліматом запозичення [14, с. 62].

Найбільш повний перелік причин і передумов лексичних запозичень представлений Л. П. Крисіним в роботі “Російське слово, своє і чуже: Дослідження з сучасної російської мови і соціолінгвістики”. Звертаючись до проблеми розгляду можливих причин появи іншомовних слів у мові-рецепторі, дослідник посилається на одну з робіт Е. Ріхтер [39, с. 18], в якій зазначається, що необхідність в найменуванні речей і понять є основною причиною запозичення лексем. Там же перераховуються й інші причини, різні за своїм характером – мовні, соціальні, психічні, естетичні і т.п., а також потреба в нових мовних формах, потреба в розчленуванні понять, в розмаїтті засобів і в їх повноті, в стислості і ясності, в зручності і т.ін. Л. П. Крисін вважає, що запозичення є лише певним продуктом контакту мовних спільнот, а головним фактором, що вплинув на відсутність чіткої диференціації причин, є розгляд процесу мовного запозичення у зв'язку з культурними та іншого роду контактами [39, с. 12].

Звертаючись до проблеми факторів, що сприяють появі іншомовної лексики в мові-реципієнті, необхідно відзначити, що традиційно виявлення причин запозичення відбувається на базі чіткої диференціації внутрішньолінгвістичних та екстралінгвістичних чинників. На наш погляд, такі масштабні угруповання можуть не завжди адекватно відображати реальну картину мовних процесів.

Класифікація Л. П. Крисіна заснована на досить чіткій диференціації зовнішніх і внутрішніх причин. На думку вченого, до немовних причин запозичення слів однієї мови іншою мовою слід віднести наявність більш-менш тісних культурних, політичних і економіко-промислових зв'язків між мовними носіями. Але в той же час інтенсифікація або ослаблення цих зв'язків може не впливати на активізацію або ослаблення процесу запозичення слів. Це може відбуватися при активному впливі таких факторів, як політична роль країни і мови, постійне оновлення лексичних засобів шляхом творення слів, які називають нові, актуальні в тих чи інших відносинах явища [39, с. 21–22].

Існує і більш широка точка зору на набір екстралінгвістичних причин проникнення іноземної лексики до вокабуляру мови-реципієнта. Так, Л. П. Крисін відносить до них такі фактори, як економічна, соціальна, політична інтеграція культур, а також особливості географічного розташування.

Отже, зовнішні чинники впливають на процес запозичення іншомовної лексики. Розвиток, інтенсивність мовного контакту і характер його функціонування багато в чому обумовлені екстралінгвістичною реальністю. Сьогодні в умовах глобалізації, посилюється взаємозалежність національних держав і регіонів, інтенсифікація мовних контактів посилює потребу вивчення зовнішніх причин появи іноземних слів у національних мовах.

Необхідно відзначити, що багато дослідників звертають свою увагу саме на внутрішні чинники переходу іншомовних слів в систему мови-реципієнта. “Екстралінгвістичні причини є свого роду стимулами для появи запозичень з однієї мови в іншій. Однак сам процес переходу іншомовної лексичної одиниці в мову, а в подальшому й у вокабуляр мови-акцептора обумовлюється цілою низкою внутрішньолінгвістичних факторів, які дуже тісно пов'язані з внутрішніми тенденціями мовного розвитку” [39, с. 58].

До внутрішньолінгвістичних причин появи запозичень у мові Л. П. Крисін відносить наступні.

1. Усунення полісемії споконвічного слова і спрощення його смислової структури.

2. Потреба уточнити, деталізувати відповідне поняття, розмежувати деякі смислові відтінки, прикріпивши їх до різних слів.

3. Наявність в мові-реципієнті тенденції до утворення структурно аналогічних слів або наявність класу слів, структурно однотипних з лексичною одиницею, що сприймається.

4. Наявність в мові-реципієнті певного лексичного ряду запозичень із загальним значенням і повторюваністю якого-небудь одного структурного елементу (можна додати, що це сприяє більш легкій адаптації запозичення, однотипного зі словами вже існуючого лексичного ряду).

5. Тенденція до відповідності нерозчленованості позначуваного поняття з нерозчленованістю поняття, що позначає, тобто мова прагне назвати те, що позначається (якщо воно являє собою єдине ціле), окремим словом, а не групою слів або словосполученням [39, с. 23–29]. Можна відзначити, що не завжди іншомовні терміни, які замінять споконвічні словосполучення, пристосовуються і вкорінюються в лексичній системі мови-рецептора, в якій уже склалися певні мікросистеми з загальними структурними ознаками.

В останньому пункті автор зачіпає проблему реалізації в мові принципу економії. Згідно з його точкою зору, з одного боку, завдяки заміні описового обороту іншомовним словом відбувається кількісне скорочення номінативної одиниці. Але в той же час незаперечним є факт збільшення в мові набору лексем. А якщо мова йде про одиниці-інновації, то постає питання в необхідності їх розшифровки, що вимагає додаткових мовних лексичних ресурсів.

В якості внутрішнього чинника переходу іншомовного елемента в мову-реципієнт А. І. Смецкой розглядає тенденцію до немотивованості або, навпаки, мотивованості мовного знака, тобто прагнення носіїв мови-

рецептора вживати в мові невмотивовані або частково мотивовані лексичні одиниці [54, с. 101].

Слід зазначити, що найчастіше в якості запозичень виступають низькомотивовані складні слова або аббревіатури. Причиною цього є відсутність в мові-приймачі однослівних еквівалентів.

Цікаво, що внутрішні причини появи запозичень у різних мовах неуніверсальні і можуть варіюватися від однієї мови до іншої. І ця проблема потребує окремого додаткового аналізу.

До внутрішньолінгвістичних причин появи іноземних слів можна додати необхідність поповнення вже неіснуючих або застарілих мовних ланок, а також необхідність більш точного вираження певних понять в семантичному плані.

Слід зазначити, що перераховані вище внутрішні причини не існують окремо, вони взаємопов'язані між собою. Наприклад, явище мовної економії може бути обумовленим тенденцією до експресивності або немотивованістю мовного знака.

Отже, внутрішньолінгвістичні чинники, пов'язані з внутрішніми тенденціями мовного розвитку, сприяють появі запозиченої лексики в мові. Проникнення іноземних слів і їх адаптація в мові-реципієнті найчастіше спровоковані необхідністю номінації, називання нових явищ і предметів, а також потребою уточнення відповідного існуючого поняття. Оскільки кожна мова відрізняється універсальністю, набір внутрішньомовних причин появи іншомовної лексики залежить від конкретної мови.

Крім внутрішніх і зовнішніх причин появи запозиченої лексики, окреме місце вчені відводять психологічним факторам. Нове, недостатньо відоме слово викликає підвищений інтерес у публіки, нерідко викликає реакцію наслідування. З психологічної точки зору атрактивність є однією з найголовніших причин побуту в мові іншомовних лексичних одиниць. Ці слова "не тільки позначають предмети, імена, почуття, види діяльності та події, але змушують нас відчувати на собі психічний і фізичний вплив цих

феноменів” [16, с. 13]. Однак знання і використання іноземних слів у мові підкреслює освіченість та ерудицію, хто говорить. Це надає впевненості в собі, підвищує психологічний статус мовця, підкреслює його приналежність до більш високостатусних груп.

Говорячи про англомовні запозичення, прийнято підкреслювати їх функціональну різноманітність, персуазивний потенціал і здатність до сугестивної дії. Також окремо зазначається маніпулятивна можливість модифікації моделі світу адресата в бажаному для адресанта ключі при використанні іноземних слів. Це лінгвістичний спосіб мовного впливу, вибір і використання якого строго мотивовані адресантом [15, с. 11].

Деякі лінгвісти вважають, що “психологічні складові запозичення реалізуються в двох тенденціях – усвідомленому впливі носіїв мови на її структуру і підсвідомому прагненні до втручання в її внутрішнє життя” [16, с. 13].

Під усвідомленим прагненням внести зміни в структуру рідної мови дослідники розуміють негативне чи позитивне ставлення носіїв мови до проникнення в мову іншомовної лексики, а також визнання переважаючої ролі споконвічних, початкових елементів у розвитку мовної системи. Дійсно, при вивченні такої проблеми в мові, як запозичення, необхідно до лінгвістичного дослідження залучати дані з психології.

Запозичення є певним продуктом мовного контакту двомовних носіїв, які представляють собою окремі мовні особистості. Будь-яка мовна система вступає у взаємодію з іншою мовною системою за допомогою їх носіїв, що володіють індивідуальними психологічними особливостями.

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці існує цілий ряд класифікацій запозичень на основі різних критеріїв.

Наприклад, виділяються запозичення усні та книжкові (О. С. Ахманова, 1969; Д. Е. Розенталь, 1976), прями і непрямі (Г. Пауль, 1960; Б. Н. Головін, 1973), лексичні та орфематичні (І. Г. Добродомов, 1990), мовні та культурно-

історичні (Р. А. Будагов, 1965; Л. Блумфілд, 1968), матеріальні запозичення і кальки (Т. Г. Линник, 1989).

Слідом за Е. Хаугеном [58, с. 344–383] ми виділяємо наступні типи запозичень:

- власне запозичення, при цьому запозичується як матеріальна форма, так і семантика мови-джерела, проте можливі фонеморфологічні та смислові зміни під впливом мови-реципієнта;

- семантичні кальки, тобто запозичення семантики без матеріальної форми або з частковою морфемною субституцією;

- гібридні утворення, тобто слова, які частково складаються з іншомовних елементів.

Важливість проблеми запозичення визначається як лінгвістичними параметрами, які спрямовані на розкриття механізмів адаптації, так і соціальними, які дають можливість виявити глибину культурно-історичних контактів. Лінгвістичний механізм входження запозичених одиниць з різних мов-джерел до мови-реципієнта, в принципі, однаковий, і запозичення можна досліджувати з точки зору механізму інтерференції, що їх викликав, і з точки зору фонологічної, граматичної і семантичної адаптації в мові-реципієнті [21, с. 128].

У сучасній контактній лінгвістиці домінують три основні підходи (або теорії) до проблеми лексичного запозичення, на які, зокрема, вказує Й. Айдукович. До них відносяться:

1) теорія трансферу запозичень, згідно з якою запозичення розглядається як “перехід, перенесення, проникнення елементів однієї мови в іншу мову”;

2) теорія структурного моделювання запозичень за аналогією з іншомовними зразками, згідно з якою запозичення пояснюється як “створення власними засобами мови своїх елементів за допомогою творчої імітації, приблизного копіювання іншомовних зразків”;

3) компромісна теорія, згідно з якою “при копіюванні плану вираження” допускається “перенесення, перехід іншомовних значень” [10, с. 35].

Таким чином, широко поширеному традиційному розумінню запозичення як переходу, перенесення, проникнення елементів однієї мови до іншої протистоїть його пояснення як створення власними засобами мови своїх елементів за допомогою творчої імітації, приблизного копіювання або структурного моделювання за аналогією з іншомовними зразками.

1.3. Вплив запозичень на мовні трансформації

Лексичний склад є найбільш мінливою мовною системою. Всі реалії навколишньої дійсності відображаються в словниковому складі мови, який чутливо реагує на будь-які зміни в тій чи іншій сфері життя.

Лексичне значення слова – це співвіднесеність звукової форми слова з певним предметом або явищем дійсності.

Лексичне значення слова являє собою складну структуру. У ньому немов “присутнє” його граматичне значення – грамема, або граматична сема (предметність – у іменників, ознаковість – у прикметників, значення дії, стану – у дієслів). Лексичне значення “вичленовується” завдяки порівнянню слова з іншими, близькими йому за змістом. При цьому ми відшукуємо загальні і розпізнавальні ознаки слів, що зіставляються: береза, дуб, сосна, верба, клен, ясен, бук – агрус, смородина, бузок, жасмін.

Порівнюючи перший ряд з другим, ми знаходимо спільну, об'єднальну ознаку для берези, дуба, сосни, верби, клена, ясена, бука – вони всі належать до класу дерев. Елемент значення “дерево”, який вказує на родову, загальну для всіх ознаку, – це гіперсема (від лат.hyper – над, понад).

Порівнюючи слова першого ряду один з одним, ми виявляємо ознаки, що відрізняють березу від дуба, клена, сосни і т.п. – це дерево “листяне”, “з білим стовбуром”, “з серцеподібним листям”. Ознаки, що вказують на відмінності між предметами одного класу, – це видові семи, або гіпосеми (від лат. Нуро – під, нижче).

У структуру лексичного значення слова включається також стилістичне значення, або конотація, – це оцінка, яка дається предмету, явищу людиною в результаті її пізнавальної діяльності [3, с. 55].

Так, слово береза володіє позитивною конотацією. Про це свідчать численні контекстні вживання, в яких береза виступає як символ молодості, краси: гнучка, струнка, як береза; береза біла – подруга; подруженьки-берізки. Конотація складається з додаткових відтінків сенсу (наприклад, значення “незграбний” у слова ведмідь, яке відоме всім носіям мови, але в словнику не фіксується) і емоційно-експресивного компонента.

Емоційна оцінка пов’язана з вираженням почуттів, інтелектуальних порівнянь, ставлення до дійсності (будиночок, синочок, огидний). Емоційна оцінка фіксується в словниках стилістичними позначками: лайл., ірон., ласк.. несхв., негат., шан., презирл., принизл., зменш., зменш.-пестл., жарт. та іншими.

Експресивність – це кількісна характеристика позначуваного словом явища (огидний – “дуже поганий”, страхітливий – “дуже страшний”). Експресивно-емоційна оцінка – це додатковий компонент у значенні слова. “Вирване” з контексту слово може бути нейтральним,

позбавленим оцінки (ведмідь, танк, пень в прямих значеннях). Однак оцінність і експресивність закладені в самій природі мови, тому в певних текстах нейтральні слова отримують свою оцінку: Бач, ведмідь такий собі. Пре, як танк. Справжній пень – нічого не розуміє. У інших слів емоційно-експресивна оцінка невіддільна від самої їх суті: фіфа, хмир, вештатися. Мова досягає емоційно-експресивної оцінки слів різними засобами:

суфіксами суб'єктивної оцінки (дворик, лапка),
звуконаслідуванням, алітерацією, асонансом (крак, лілія, рокотали, гуркотіти, хащі),
виділенням слова на тлі його нейтрального синоніма (очі – баньки, пертися – йти, говорити – тріпатися) [7, с. 32].

Характерно, що одна і та ж лексема в різних контекстах набуває то позитивне, то негативне забарвлення (часом завдяки тільки інтонації): Вона погладила сплутане волоссячко хлопчика. – Його рідке волоссячко нагадувало стару мочалку.

Помічено, що слів з негативним емоційно-експресивним забарвленням в мові значно більше, ніж слів з позитивною оцінкою. Лексичне значення – це єдність мовного і немовного змісту. Воно відображає світ і зв'язки між словами лексичної системи. Залежно від цього можна класифікувати самі лексичні значення: 1) прямі і переносні; 2) вільні і пов'язані.

Прямі значення (основні) відображають явища дійсності безпосередньо. Межі вживання слів з прямими значеннями широкі, зв'язки з іншими словами різноманітні. Реалізації не залежать від контексту.

Переносні значення (похідні, вторинні, неосновні) виникають на основі асоціативних зв'язків, які з'являються в свідомості людини. Так, значення “великий хижий ссавець, тварина з довгою шерстю і товстими ногами” – пряме значення слова ведмідь. Незграбна, клишонога, велика людина викликає у нас асоціації з ведмедем за зовнішньою схожістю з ним. Так виникає переносне значення.

Класифікуючи значення на вільні та пов'язані, ми враховуємо спосіб прояву цих значень в самій мові.

Вільні значення можуть бути реалізовані в будь-якому контексті. Обмежені вони тільки самою логікою (наприклад, неможливим є поєднання черствий огірок) [20, с. 22].

Пов'язані значення реалізуються тільки в певних контекстах. Реалізація залежить від таких умов:

- лексичного оточення слова;
- ролі слова в реченні (синтаксичної функції слова)
- граматичної сполучуваності слова.

Відповідно до цього виділяють три типи пов'язаних лексичних значень:

1. Фразеологічно пов'язані – значення, які проявляються тільки в тих випадках, коли слово поєднується лише зі строго обмеженим колом слів. Так, гнідий може поєднуватися тільки зі словами кінь, коняка, лоша.

2. Синтаксично обмежені значення проявляються у слів, коли вони виконують певну функцію. Значення “незграбний, клишоногий, велика людина” з'являється у слова ведмідь, коли воно виступає в ролі присудка: Собакевич був справжній ведмідь.

3. Конструктивно зумовлені – це значення, які залежать від граматичних форм сусідніх з ними слів, тобто від конструкції, в якій вони вжиті. Наприклад, в поєднанні корінь зла виступає значення “початок, джерело чого-небудь” [11, с. 56].

В процесі пізнання розрізняють ступені, що йдуть за висхідною лінією – відчуття, сприйняття, уявлення та поняття. Передумови виникнення в мозку людини інваріантного узагальненого образу предмета закладені вже в чуттєвому пізнанні об’єктивного світу – стадії відчуття і сприйняття. В процесі відчуття відбувається синтез, що сприяє цілісному сприйняттю предмета.

Людська пам’ять не в змозі зберегти всі найдрібніші подробиці. Тому знання про предмет завжди є загальним. Спочатку створюється інваріантний узагальнений образ предмета. Припускають, що людина до моменту виникнення звукової мови вже володіла предметним, практичним мисленням, завдяки якому у неї були інваріантні уявлення про предмети і явища навколишньої дійсності, про їх закономірні зв’язки між собою. І це інваріантне уявлення поступово стало виражатися звуковим знаком, який, будучи не схожим на те, що позначає, виявився найбільш зручною формою вираження узагальненого інваріантного образу, тобто поняття [10, с. 35].

Як пише академік Б. А. Серебренніков, поняття виникло раніше за слово тому, що життєва практика людини спонукала її до цього. В іншому випадку вона не могла б кожен раз видобувати вогонь шляхом тертя. А поява слів диктувалася потребою в зручному засобі спілкування, тобто

утворення поняття і утворення слова мають різні причини [Цит. за: 4]. Виникнення звукового мовлення призвело до утворення так званої другої сигнальної системи – системи мовних сигналів, специфічних для людини.

Таким чином, позначаючи предмет, висловлюючи поняття про нього (сигніфікативна сторона), слово виконує номінативну функцію. Це його основна функція, бо всі пізнані людиною предмети і явища мають свої назви. У мовній практиці слова називають предмет і явище і одночасно позначають поняття про них.

Як стверджував ще давньогрецький мислитель Епікур, “кожен предмет отримує завдяки вперше йому наданій назві свою ясність, очевидність, виразність”. Іншими словами, явище дійсності відбивається в понятті і слово пов’язане з цим явищем через поняття.

Слово за своїм звуковим виглядом виражає поняття і в той же час звертається до нього, тим самим формуючи поняття про предмети та явища. Слово – позначення предмета і вираз поняття про нього. Слово має звучання і має значення, утворюючи єдність матеріального й ідеального. Завдяки своїй сигніфікативній здатності слово стає знаряддям людського мислення.

З розвитком наукових знань поглиблюються і уточнюються поняття про предмети та явища, що знаходять відображення і в мові. Спочатку мова характеризується “наївним реалізмом”. “Наївною вона називається тому, що образ світу, відображений в мові, в багатьох суттєвих деталях відрізняється від наукової картини світу” [11, с. 58].

Давні люди безсумнівно знали, наприклад, про деякі відмітні ознаки сонця і місяця, що дозволяло їм відрізнити їх від інших предметів і явищ, при цьому вони не знали суті цих предметів.

Значення слова містить лише мінімум диференціальних ознак, які цілком достатні для впізнавання предмета і відрізнення його від всіх інших предметів. Він однаковий у всіх. Слово має властивість порушувати цей мінімум. Позначення даного предмета відповідним звуковим комплексом не змінюється протягом тривалого часу, а співвіднесені з цим словом поняття змінюються в залежності від рівня пізнання даного предмета. Це відбивається і в тлумачних словниках різних мов [13, с. 109].

Чим більше розвинена наука в тій чи іншій країні, тим більше істотних ознак предметів і явищ відбивається в дефініціях тлумачних словників. Однак найбільш точно визначене наукове поняття міститься в терміні, який входить в термінологічну систему. У дефініції терміна зазвичай є ряд суджень, які розкривають істотні ознаки предмета.

Обсяг відомостей про предмети теоретично може бути необмежений. У різних людей, в різних мовах він неоднаковий. Тому співвідношення мінімуму диференційних ознак і різних обсягів знань про даний предмет можна виразити у вигляді такої простої схеми (рисунок 1.1).

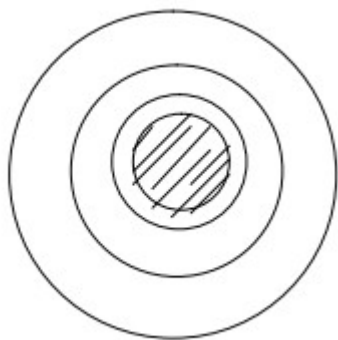


Рисунок 1.1. Схема співвідношення мінімуму диференційних ознак і різних обсягів знань про предмет

Тут ядро являє мінімум диференціальних ознак, а концентричні кола – розширювані обсяги знань про предмет.

Значення слова в більшості випадків відображає мінімум диференційних ознак. Ці комплекси ознак виникли дуже давно і джерелом їх стало безпосереднє чуттєве сприйняття. Слова, що відображають ці комплекси, переважно належать до основного словникового фонду, тобто до слів, що існують здавна, є первісними, найбільш важливими й необхідними.

Розвиток мислення супроводжувався збільшенням кількості виділених властивостей предмета. Відповідно до цього і ускладнюються дефініції в тлумачних словниках [12, с. 40].

Слід сказати, що між значеннями багатозначного слова існує загальна семантична частина, яка дає підставу вважати їх значеннями одного і того ж слова на відміну від слів-омонімів. Наприклад, в слові високий значення 1) “той, що тягнеться від низу до верху” (високе дерево), 2) “той, що перевищує звичайний рівень” (високий тиск; високі ціни, 3) “дуже важливий за своїм значенням” (висока нагорода), 4) “піднесений за формою і змістом” (високий стиль), 5) “дуже

хороший” (висока якість), б) “тонкий і дзвінкий” (високий звук), можна сказати, об’єднані спільною семою – “такий, що перевищує середній рівень”. Але це скоріше не чітке поняття, а загальне уявлення [18, с. 65].

Те ж можна сказати щодо загального значення однокореневих слів. Наприклад, в словах звірок, звіріти, звіринець, звіриний, звірячий, звірство, звірствувати у загальній частині – корені звір- можна виділити значення – “щось, що відноситься до дикої тварини”.

Зазвичай при визначенні слова “поняття” підкреслюється, що воно виділяє і позначає щось спільне, яке виділяється за допомогою абстрагування від усіх особливостей даного класу. Так, звичайно прийнято вважати, що синоніми – це “слова, близькі або тотожні за своїм значенням, що виражають одне й те саме поняття, але різняться або відтінками значення, або стилістичним забарвленням, або і тим і іншим” [17, с. 108]. Або, наприклад, вважають, що “в словах стіл, застільний, настільний кореневою морфемою є частина стіл, відповідна поняттю “стіл” [18]. Нам видається, що це твердження, безумовно, правильне, але поряд із загальним поняттям все ж кожен член ряду позначає окреме поняття.

Таким чином, між лексичним значенням слова і поняттям спостерігаються досить неоднозначні відносини. Але безсумнівно, що серцевиною значення слова є поняття як узагальнене уявлення про предмети і процеси.

Поява нового поняття найчастіше викликає необхідність у створенні нового значення, а іноді і нової форми. І ця нова

позначена форма стає реальністю в певній мовній системі, а саме громадській, яка створила це нове поняття.

Неологія є необхідною в спеціальних областях, де постійна поява нових понять вимагає безперервного створення лексики. У термінології особливо виділяють два типи неологічних ситуацій: перший тип, коли два або кілька позначень мають тільки одне поняття, коли дане явище ускладнює спілкування; другий тип, коли спеціальна мова не володіє необхідним позначенням, щоб висловити поняття. У першому випадку, для забезпечення спілкування необхідно спростити різні форми і скоротити їх до однієї; у другому випадку слід створити нову позначену форму для вираження нового поняття.

Існують різні параметри визначення терміна “неологія”:

процес створення нових лексичних одиниць будується відповідно до звичайних механізмів творчого процесу в розвитку мови;

теоретичне і прикладне дослідження створення лексичних одиниць, способи утворення слів, критерії визнання, прийняття і поширення неологізмів, соціокультурні аспекти неології;

систематично організована діяльність інститутів для обліку, створення, запису, поширення і впровадження неологізмів у чіткі рамки мовної політики;

задача зі встановлення нових терміносистем і недавно створених галузей, що мають прогалини в термінології і вимагають її впровадження; лексикографічна система відносин зі словниками виходить з двох аспектів:

використання словника в якості фільтруючого засобу з визнання неологізмів і аналіз їх обробки всередині словників.

Слід також підкреслити, що область неології відкрита для наукового дослідження і практичної роботи, хоча поняття неології ускладнюється через відносини, які, з одного боку, існує між процесом лексичного утворення слів, з іншого, між словниками, створенням термінів для позначення нових понять в науково-технічній сфері і політикою мовного упорядкування.

Одним із основних питань неології є питання про причини появи нових слів, про ті рушійні сили, які сприяють цьому природному руху в мові. Всім відома екстралінгвістична обумовленість лексичних змін.

Незважаючи на те, що впливові зовнішніх факторів належить суттєва роль у розвитку словникового складу мови, далеко не завжди лексичні зміни знаходяться в прямій залежності від позамовних причин. Будучи проявом життя мови, поповнення словника регулюється факторами не тільки зовнішнього, але внутрішнього порядку.

Саме функціонування мови як знаряддя комунікації здатне породити імпульси таких змін, які самі по собі не є залежними від історії народу.

Дія зовнішніх чинників виражена досить яскраво. Внутрішні перетворення в мові менш помітні. Обумовлені ними неологізми, як правило, не позначають нових предметів і понять і використовуються переважно для найменування вже існуючих реалій, які раніше позначалися або описово, або вже відомим в мові окремим словом. Тому вони менш помітні, експресія їх новизни виражена не так яскраво. Складність,

недостатня розробленість загальної проблеми внутрішніх законів розвитку мови пояснюють той факт, що внутрішньо-системні новоутворення часто залишаються поза увагою дослідників.

Ряд лінгвістів висуває екстралінгвістичну детермінованість лексичного збагачення в якості визначальної ознаки поняття “неологізм”, в зв'язку з чим словникові інновації характеризуються ними як слова, що позначають нову реалію, слова, що виникли в зв'язку з ростом науки, техніки і т.ін.

Слід зауважити, що прихильники даної точки зору на неологізми не враховують внутрішньомовних процесів у розвитку словникового складу мови, через що даний підхід не дає повного об'єктивного уявлення про процес неологізації, невиправдано обмежує обсяг і зміст поняття “неологізм”.

У словниках нових слів сучасної французької мови відповідно до теоретичної позиції їх авторів широко представлені неологізми внутрішньомовного походження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Внутрішньосистемні перетворення різноманітні як за своєю природою, так і за характером виконуваних ними функцій. Слід зауважити, що автономні процеси, що відбуваються всередині лексичної підсистеми мови і спрямовані на вдосконалення системи позначень, в кінцевому рахунку, опосередковані зовнішнім стимулом, зокрема актуалізацією будь-яких суспільних явищ, понять. Останні пускають у хід мовний механізм, який прагне дати вже

відомому поняттю зручне для даного стану мовної системи позначення, відповідне тим чи іншим тенденціям в її сучасному розвитку.

Будь-яке нове поняття, породжене діяльністю людини в різних сферах її діяльності, неодмінно набуває позначення в мові. Таким чином, в мові і з'являються неологізми, які очевидним чином відображають нерозривний зв'язок, який існує між думкою і мовою. Неологізми – це не тільки мовні одиниці, що породжуються внутрішніми засобами будь-якої мови, але також і запозичення, які здійснюються з інших мов.

Вивчення питань мовних контактів і супутніх їм явищ, зокрема процесу запозичення, має велику традицію у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Зазначена проблематика в даний час особливо актуальна і привертає увагу багатьох дослідників, оскільки кінець ХХ і початок ХХІ ст. характеризуються значним розширенням міжнародних зв'язків та посиленням мовних контактів, які здійснюються як безпосередньо між носіями різних мов, так і за допомогою засобів масової інформації.

У ситуації інтенсивної взаємодії мов відбуваються зміни в системі однієї або обох мов, або поява загальних мовних рис, тобто інтерференція, або часткове або повне витіснення ознак однієї з мов, які контактують між собою. Найбільш значним наслідком мовного контактування є поява у мовах, що взаємодіють, різних типів запозичення.

Вивчення явища “запозичення” є дослідженням комплексу лінгвістичних і екстралінгвістичних проблем, до яких належать питання, що стосуються трактування даного терміна, типів запозичень, причин і умов запозичення, змін, що відбуваються з запозиченнями в мові-реципієнті і т.ін. Термін “запозичення” в лінгвістиці є багатозначним. Так, багато вчених розмежовують поняття “запозичення” і “запозичене слово”, пропонуючи визначати термін “запозичення” як “взаємний вплив мов”, інші автори ототожнюють ці поняття, стверджуючи, що найчастіше запозичуються слова.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ВИВЧЕННЯ ЧАСТОТНОСТІ ВЖИВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

2.1. Типологія лексики арабської мови з огляду на її походження

Історія літературної мови, а значить і словника, тісно пов'язана з розвитком економічного, суспільного, культурного життя. Саме в лексиці кожної мови відбивається стан суспільства.

На формування словникового складу арабської літературної мови, окрім усього іншого, значний вплив мала диглосія – існування єдиної літературної мови, як суто письмової форми на тлі територіальних діалектів як виключно розмовної форми, а потім і білінгвізм – широко представлена в історії арабських країн двомовність [62] .

Зміни політичного, економічного, культурного стану суспільства були абсолютно непомітними для консервативної арабської фонетики і граматики, але ці явища в процесі розвитку суспільства знаходили своє пряме відображення в рівні лексичного розвитку арабомовного середовища. Кожна епоха арабської історії має власний словник. В історії арабського словника можна виділити чотири великі періоди.

Перший – домусульманський словник общинно-племінного ладу, що зберігся в творах усної творчості і численних анекдотах із життя бедуїнського середовища. Цілком очевидно, що цей зареєстрований словник безпосередньо відбивав вокабуляр усного мовлення. Лексика цього періоду належить до кінця сьомого – початку восьмого століття.

Другий період пов'язаний із зародженням, розвитком і розквітом середньовічної арабомовної цивілізації, коли арабська мова стала міжнародною мовою мусульманської вченості, державною мовою на завойованих територіях і офіційною мовою ісламу. Все це помітно позначилося на стані її лексики. Нижня хронологічна межа цього періоду – дванадцяте століття.

Третій період (13 - 18 ст.) характеризується повним застоєм і занепадом літературної творчості арабською мовою: коло освічених людей, що володіло літературною мовою, різко звузилося, і ця мова використовувався переважно ісламськими богословами. Припинення інтенсивної літературної діяльності відбилося і на стані літературної лексики, діапазоні її застосування, забутті значної її частини і заміщення її діалектною лексикою.

Початок четвертого періоду (від середини 19 століття) пов'язаний із виникненням і зростанням національної самосвідомості в арабомовних країнах і поступовим відновленням літературною мовою втрачених нею прав, із процесом створення нової арабської літератури та з використанням мови як знаряддя науки, техніки, мистецтва і як засобу масової комунікації.

Основна і найдавніша частина арабської лексики сходить до семітського кореня. Ця історично стійка частина словника позначає, переважно, життєво важливі поняття конкретного навколишнього світу: أرض - «земля», سماء - «небо», شمس - «сонце» і т.ін. Сюди ж належать і назви представників рослинного і тваринного світу, номенклатура споріднення, предмети побуту, назви органів тіла: قمح - «пшениця», زيتون - «маслини», جمل - «верблюду», حمار - «осел», أب - «батько», أم - «мати», رأس - «голова», يد - «рука», دلو - «відро», صحن «блюдо» і т.п.

Така лексика вважається споконвічно арабською і представляє основний пласт словникового складу арабської літературної мови, визначаючи її самобутність [64].

Певне значення в формуванні стародавнього словника зіграли контакти з семітськими мовами, особливо арамейською, почасти ефіопською і старосврейською, і особливо несемітськими – перською і грецькою мовою візантійського періоду.

Літературна мова склалася як своєрідний наддіалект, що інтегрував змішані мовні форми. Класична лексика, представлена у давніх словниках, є складною і суперечливою. Вона містить несхожі лексичні значення одного і того ж слова, внаслідок чого виникає полісемія і омонімія, а також різні за

звучанням слова, що мають одне значення, що призводить до виникнення багатой синонімії.

Предметом особливої гордості у давньому словнику арабської мови була найтонша лексична диференціація і деталізація навколишніх понять, як, наприклад, ділення доби на 24 іменовані відрізки часу, 12 з яких належать до світлої частини доби, а інші 12 – до темної її частини. Особливо це стосується лексики, пов'язаної із верблюдами та доглядом за ними, в якій деталізуються такі поняття, як вік, відмінності масті і т.ін. Наприклад, فصیل - «однорічне верблюденя, відібране від матері», ابن-مخاد - «на другому році життя», 4» - حق-х річний верблюд, здатний ходити під в'юком» і т. ін. У арабському словнику цього періоду достатньо частотними є слова зі специфічними значеннями, які були незвичними, незрозумілими і потребували пояснень не тільки для сучасного араба, а й для читача раннього посткласичного періоду.

Фундаментом сучасного літературного арабського словника є класична і посткласична лексика, закріплена в мові у процесі багатовікової літературної практики. У той же час словник втратив величезну кількість історично застарілої лексики, що позначала занепалі поняття.

При цьому слід зазначити, що шар старої лексики може довго зберігатися в консервативному середовищі. Сучасні бедуїни, які зберегли спосіб життя древніх племен, вживають класичні найменування явищ навколишнього світу.

Загальна тенденція в оновленні арабського літературного словника зводиться до прагнення вирівняти його за рівнем словника деяких європейських мов і забезпечити мові здійснення її комунікативних функцій в сучасному світі. Поповнення словника певною лексикою виражається в прагненні знайти зручний арабський еквівалент.

Так було створено різними способами багато неологізмів, як باخرة - «пароплав», شعار - «герб», مؤتمر - «конгрес» і т. ін. Особливу увагу привертають арабські еквіваленти для загальнопоширеної політичної,

економічної та суспільної лексики і термінології міжнародного характеру, наприклад رأسمالية - «капіталізм», إشتراكية - «соціалізм», مدنية- / حضارة - «цивілізація» і т. д.

У списках адекватного вираження можуть змінити одне одного кілька тимчасових утворень. Так, поняття «революція» послідовно передавалося арабськими словами إختلال- - إنقلاب і فتنة- - قومة- - إختلال- - إنقلاب, нарешті, знайшло свій еквівалент в ثورة.

Літературний словник може бути класифікований як в історичному плані (кожна епоха має свій словник), але також і в жанрово-стилістичному (кожен літературний жанр має свій специфічний, стандартизований словник). Так, в максимальній мірі стандартизований і уніфікований словник сучасної преси.

Арабська літературна мова, будучи мовою переважно письмовою, відчуває на всіх мовних рівнях сильний вплив класичних норм [43]. Стара лексика становить цілий шар слів, їх ще називають «мертвими» словами, вживаними в деяких літературних жанрах, де мова носить урочистий відтінок. Вживання старої лексики пов'язане із лінгвістичними смаками письменників, а також цьому сприяє структурна спільність і єдність арабської літературної мови різних періодів її історії.

Аж до появи ісламу арабська лексика розвивалася головним чином за рахунок великих можливостей для словотвору (іштікāk) в самій мові. Внутрішні області Аравії в силу своїх географічних і кліматичних особливостей були непривабливими для могутніх імперій і не являли для них особливої загрози. Разом з тим встановлення політичних, торгових і релігійних зв'язків із сусідніми державами не проходило безслідно для арабської лексики, і в арабській мові доісламського періоду було безліч запозичених слів, які отримали назву му'арраб.

Найбільшою мірою це стосується діалектів племен, що проживали на півночі і півдні півострова і зазнавали політичного впливу сусідніх держав – Візантії, Персії та Абіссинії. Племена Центральної Аравії більше піклувалися

про чистоту рідного діалекту. Відомо, що жителі торгових міст віддавали малолітніх дітей на виховання до бедуїнів, щоб вони навчалися чистої арабської мови і зростали далеко від вогнищ хвороб.

Серед запозичених слів, якими користувалися араби того періоду, зустрічаються назви речей домашнього вжитку та одягу, продуктів харчування і готових страв, мір довжини і об'єму, культові поняття і т. ін. Наприклад, назва перського одягу з тонкої бавовняної тканини кірбās увійшла в арабську мову як найменування цього виду тканини, а торговців нею стали називати карāбісу. Іноді літери в запозичених словах замінювалися шляхом асиміляції або дисиміляції.

Запозичені слова приживалися в діалектах арабів, видозмінювалися відповідно до словотвірних моделей, від них утворювалися нові імена і дієслова. В одних випадках причиною цього було часте вживання іншомовного слова в арабському середовищі, а в інших запозичене слово вказувало на особливий відтінок або якість, які залишалися непоміченими в близьких за значенням арабських словах. Зокрема, з цієї причини з перської мови було запозичене слово сукурруджа 'маленька тарілка для соління і приправи'.

Серед улемів немає однастайності з приводу наявності запозичених слів в Корані. Аш-Шафі'ї і Ібн Фаріс вважали, що в тексті Корану немає запозичених слів, бо він посланий арабською мовою. Імам аш-Шафі'ї різко критикував тих, хто допускав наявність в Корані неарабських слів. Ібн Фаріс говорив: «Якби в ньому були слова не з арабської мови, то можна було б припустити, що араби не могли скласти щось подібне йому вже тільки тому, що він був невідомими для них мовами».

Відомо, що Ібн 'Аббас, Муджахід і інші коментатори, витлумачуючи окремі слова, називали їх перськими, давньоєврейськими і т. ін. Тому окремі автори стверджують: «Вживання запозичених слів не означає того, що мова Корану не є арабською, адже два-три арабських слова, що зустрічаються,

наприклад, в перській кашиді, не означають того, що вона написана не перською мовою ».

Абу Ісхак ас-Са'лябі (пом. 1035) займає в цьому питанні крайню позицію і вважає, що в Корані є слова, запозичені з усіх сучасних йому мов. На думку Ібн 'Атїя, запозичені слова в Корані мають іншомовну основу і були арабізовані до часу послання Корану.

Абу 'Убайд теж визнає, що наявні в Корані запозичені слова були арабізованими до Мухаммада; араби розуміли їх і навіть використовували в своїй поезії, внаслідок чого вони стали частиною арабської мови. Однак, на відміну від Ібн 'Атїя, він допускає, що деякі слова однаково справедливо назвати, наприклад, і арабськими, і перськими.

Розвиваючи цю точку зору, ат-Табарі, Ібн аль-Джаузі і аль-Куртубі пояснюють вживання іншомовних слів в Корані тим, що вони є загальними для арабської та для деяких інших мов. Цій думці надає перевагу і ас-Суйуті, який присвятив цій темі невеликий твір «аль-Мухаззаб Ф У-мā вака'а Ф У-ль-Кур'ан хв аль-му'арраб» (Видалення зайвого в запозичених словах, що зустрічаються в Корані).

Наприклад, слово куб 'кубок', 'посудина з округлою шийкою, без ручок і без носика' зустрічається в чотирьох аятах у множинній формі аквāб. Це слово має однакове значення в арабській, арамейській і набатейській мовах. В арабській мові від нього утворені, наприклад, дієслово كأب 'пити з такого посуду' і слово كوبة 'маленький барабан'. Слово сіфр 'велика книга' вживається в такому значенні і в асирійській і набатейській мовах. У той же час, воно є споконвічно арабським і утворене від дієслова أسفر 'сяяти', 'виявляти'. Така назва пов'язана з тим, що книги проливають світло на приховані в них знання.

Між улемами немає розбіжностей в тому, що наявні в Корані імена деяких ангелів і доісламських пророків є арабізованими. У той же час більшість з них мають очевидну основу і в арабській мові. Наприклад, ім'я Ісхāk давньоєврейською мовою означає 'засміється'. В арабській мові слово

'сміється' має близьку фонетику: dāḫīk або daḫḫāk. Ім'я Йа'куб відповідає словотвірній моделі *يفعلول* і може бути зведене до дієслова *عقب* 'слідувати', 'йти слідом'. Улеми пов'язують походження цього імені зі змістом аята «Тоді Ми повідомили їй радісну звістку про Ісхака, а слідом за Ісхаком – про Йа'кубе» (сура 11 «Худ», аят 71). У давньоєврейській мові це ім'я має таке ж значення, але коментатори Біблії пояснюють його походження тим, що Яків народився після Ісава. Одним словом, ці імена не можна назвати вповні неарабськими.

Деякі дослідники висувають гіпотезу про те, що коранічні слова, які вважаються запозиченими, проникли в мови сусідніх народів з давньоарабського діалекту, а тому в принципі є споконвічно арабськими. Ця думка ґрунтується на мусульманській традиції, згідно з якою Адам і Хавва, перебуваючи в небесному раю, говорили арабською мовою. За роки перебування на Землі їх мова поступово трансформувалася в Ассирії. З аравійських переказів випливає, що мова єменського племені хім'яр стала зближуватися із давньоарабським діалектом з часів Йа'руб'а ібн Кахтана (легендарний предок чистокровних арабів).

Відновлення чистої арабської мови мусульманська традиція пов'язує з більш пізнім періодом, з іменем Пророка Ісма'їла, сина Ібрахіма. У достовірному хадісі, наведеному Абу Бакр аш-Ширазі в його творі *Алк̄аб ар-ріджаль*, йдеться: «Першим, хто заговорив зрозумілою арабською мовою, був Ісма'їл, і тоді йому було чотирнадцять років».

Шихаб ад-Дін аль-алус (пом. 1854) у своєму тафсірі прямо заявляє, що мова Корану – це древнеарабський діалект. На це вказує і те, що в Корані зустрічаються слова, які практично вийшли з ужитку до епохи його послання. До таких належить, наприклад, слово *فум* в аяті «... овочі, огірки, часник, сочевицю і цибулю» (сура 2 «Корова», аят 61).

Деякі коментатори вважали, що воно означає *ثوم* 'часник', а звук [з] в ньому змінився на [ф]. З подібною заміною ми зустрічаємося і в словах *جدث* і *جدف*, що означають 'могила', проте це дуже рідкісне явище для арабської

мови. Тому більшість вважає, що фум означає 'пшениця', 'хліб'. В такому значенні це слово використовувалося в давньоарабському діалекті, і від нього були утворені дієслово فوم 'пекти хліб' та іменник فومة 'колос'.

На наш погляд, коранічна лексика цілком могла містити слова з давньоарабського діалекту, які проникли до класичної арабської з мов сусідніх народів – перської, арамейської, старосєврейської, набатейської, коптської та ін. Деякі вбачають в цьому вказівку на загальність коранічного послання і на те, що Коран роз'яснює основи найважливіших речей і явищ, містить оповіді про давні народи і про майбутнє людства.

Шафіітський кадї Шамс ад-Дін аль-Хої (пом. 1240) пояснює наявність запозичених слів в Корані тим, що в усій арабській мові немає більш виразних слів, які підходили б для відповідних аятів.

Наприклад, наявне в Корані слово істабрак 'парча', 'товста шовкова тканина' утворено від перського слова істабрах. Деякі пов'язують його етимологію з дієсловом برق 'виблискувати', однак це невірно, тому що початкова хамза в слові істабрак розділова.

Це одне з небагатьох слів в Корані, яке, на думку більшості улемів, не має арабської основи. І в цьому немає нічого дивного, адже араби дізналися про шовк від персів, і в діалектах арабської мови не було окремого слова, що означає 'товста шовкова тканина'. Згодом запозичене слово міцно увійшло в арабську мову і до початку пророцтва Мухаммада набуло широкого поширення серед жителів пустелі.

Семантика ряду слів, що відносяться до запозичених, в арабській та в інших мовах різна. Наприклад, слово хав̄арі 'апостол' мовою набатеїв означає 'купіль', 'той, що очищує'. Існує думка, що апостоли 'Іси були названі так тому, що очищали душі людей своїми розповідями про релігію. У той же час араби зазвичай вживають його в значенні 'помічник'. З хадисів відомо, що Пророк Мухаммад назвав аз-Зубайра ібн аль-'Аввама своїм апостолом, тобто помічником.

Цікавою є відмінність між семантикою староеврейського слова *eden*, що означає біблійний Едем, і близького за формою арабського слова *'adm*, яке вживається в Корані як епітет райських садів. Згідно з коментаторами Старого заповіту, давньоєврейський варіант сходить до дієслова 'радіти', 'насолоджуватися' або дієслова 'викликати чуттєве бажання'. Тим часом арабське слово вказує на те, що рай стане обителлю праведників навечно.

Таким чином, фонетична близькість біблійних і коранічних понять не завжди передбачає тотожність їх значень.

У європейській науці панує думка, що арабська є однією з пізніших семітських мов. Аргументом на користь цього називають, зокрема, високий рівень розвитку класичної арабської граматики. Керуючись цим, західні дослідники говорять про запозичення багатьох арабських слів. Наприклад, Г. Бергштрессер вказує на арамейське походження таких слів, як *عبد* 'раб'; *عالم* 'світ', 'творіння'; *باب* 'двері'; *زيت* 'масло'; *زكاة* 'очищення'; *زجاج* 'скло'; *قيوم* 'Вседержитель'; *قسط* 'справедливість'; *كتاب* 'книга', 'писання'; *كفر* 'невіра'; *مدينة* 'місто'; *مرجان* 'коралі'; *رحمن* 'милостивий'; *رمان* 'гранати'; *ساعة* 'година', 'проміжок часу'; *سبيل* 'дорога'; *سكينة* 'спокій'; *صلاة* 'молитва'; *صيام* 'пост'; *سكين* 'ніж'; *سوق* 'ринок'; *سلطان* 'влада'; *تفسير* 'тлумачення'; *توبة* 'покаяння'; *أمة* 'громада', 'деякий час'; *فرقان* 'розрізнення'; *خمر* 'вино'; *خاتم* 'друк' і ін.

На наш погляд, переконливих доводів на користь неарабського походження цих слів немає. Більш виваженою видається думка про те, що вони є загальними для ряду семітських мов. По-перше, багато з перерахованих слів набагато частіше використовуються в класичній арабській мові ніж у будь-якій іншій семітській мові. По-друге, словотвірний ряд цих слів в арабському значно більший, ніж в інших мовах, що, на думку ряду дослідників, також вказує на їх арабське походження.

Таким чином, вивчення запозичених слів має велике значення для кращого розуміння історії арабської мови як доісламського, так і ісламського періодів. Дослідження в цій області не обмежуються семантичним і етимологічним аналізом слів і виразів – вони дозволяють зрозуміти логіку

тексту і способи відображення в ньому дійсності, відкривають перед нами нові горизонти в осягненні арабської мови. Саме тому лексикографія займає важливе місце в ісламській текстології і протягом багатьох століть розвивається зусиллями як теологів, так і сходознавців.

2.2. Шляхи поповнення лексичного складу арабської мови

В арабському словнику з його спадковою традицією закладена значна кількість іншомовної за походженням лексики, і арабську мову справедливо вважають найбагатшою за наявністю іншомовного елементу семітською мовою [2].

З мовної точки зору, особливості фонетичної та морфологічної адаптації чужих слів до арабської системи мали характер контактування – епізодичні зовнішні зв'язки з запозиченням окремих слів, здебільшого через мови-посередники або ж безпосередні регулярні контакти в умовах двомовності, що ведуть до більш масового і міцного лексичного взаємовпливу. Ступінь асиміляції пов'язана і зі способом запозичення – слова, які приходили через усну мову і широко в ній вживалися, виявляються переробленими більш ґрунтовно, ніж ті, які надходили книжковим шляхом і вживалися лише в усному мовленні.

Важливий тут і тип мов, з якими контактувала при цьому арабська: це могла бути мова, що належить до тієї ж мовної сім'ї, що володіє генетичною і структурною спільністю (семітські мови), або ж мова, що належить до іншої мовної сім'ї, де слова мають іншу морфологічну структуру, що не пристосована до арабської фонетики і морфології (перська і грецька мови, сучасні європейські мови).

У найдавніший період поповнення словника запозичення були пов'язані з поступовим розширенням кругозору носіїв мови, а потім з кардинальним переворотом у всьому укладі і ладі життя арабомовного

суспільства, з переносом мови на нові території, зі змінами в складі носіїв мови і змінами в її функціях.

Значну роль в збагаченні арабського словника в ту епоху відіграла середньоперська мова. Це була переважно культурна лексика, що належить до предметів побуту, назв предметів домашнього начиння, знарядь праці, дорогоцінних каменів, рослин тощо .: «тарілка»-طبق, «чашка»-فنجان, «кіс»-كيس, «мішок»-دهليز, « коридор »-فيروز, « бірюза »-نرجيس, « нарциси »-خيار, « огірки » і ін.

Перське ж походження мають багато слів, які в своїх сучасних значеннях в якійсь мірі відійшли від первісних: «наставник»-أستاذ, «програма»-برنامج, «конституція»-دستور (в давнину - «правило»), «свято»-مهرجان та ін.

У той же час за посередництвом перської мови до арабської прийшли з інших мов слова «картка»-بطاقة, «зошит»-دفتر, «риз»-أرز, «шахи»-شطرنج та інші.

Не менше значення в поповненні арабського словника мали запозичення з арамейської мови в основному через її діалект – сирійську (сир'якську) мову. Тут основна група запозичень пов'язана з поняттями рослинного і тваринного світу, із землеробством і ремеслами. Наприклад, «дуб»-بلوط, «базилік»-ريحان, «яблуня»-تفاح, «тварина»-حيوان, «кури»-دجاج, «ніж»-سكين, «цвях»-مسمار і ін.

Арамейське походження мають багато термінів християнсько-православної церкви як «церква»-كنيسة, «жертвоприношення»-قربان, «монастир»-دير, а також слова «світ, всесвіт»-عالم, «життя»-حياة, «книга»-كتاب, «молитва»-صلاة та ін.

Серед запозичень грецького походження переважають слова книжкового характеру, особливо терміни різних наук, що потрапили в арабську літературну мову в період інтенсивної перекладацької діяльності через арамейську мову, з якої перекладалися грецькі твори. Серед них: «философія»-فلسفة

«філософія», جنس - «рід, сорт», فندق - «готель», أسطول - «флот», لغة - «мова», موسيقى - «музика» і ряд інших.

Запозичення з інших мов менш регулярні, мали епізодичний характер і тому кількісно обмежені. Латинські за походженням слова надходили в арабську мову через грецьку і арамейську мови. До них належать: بريد - «пошта», صراط - «шлях», قصر - «замок» і ін.

Відзначаються також лексичні запозичення з ефіопської, старосврейської і деяких інших мов. Здебільшого вони розглядаються в традиційному арабському мовознавстві в зв'язку з іноземною лексикою Корану і термінологією ісламу взагалі.

Тут виділяються ефіопські слова: منبر - «кафедра проповідника / в мечеті /», محراب - «ніша в мечеті / вказує напрямок до Кааби /», مصحف - «сувій Корану» і ін.

Слід при цьому зазначити, що лексичні запозичення не обов'язково були пов'язані з новими поняттями: багато старих арабських слів були витіснені іншомовними, зокрема перськими, тому що перші стали чужими і важкими, а другі були приємні на слух [43].

Переважає більшість запозичених в класичну епоху слів є іменниками, що називають конкретні предмети і явища.

Класифікуючи арабську лексику, старі арабські філологи незмінно виділяли в ній поряд з арабськими за походженням словами клас «арабізованих», тобто запозичених слів. З їх точки зору, єдиним критерієм «арабізації» / الأتريب / іноземного слова було його вживання в мові: добре, якщо запозичення побудовані за арабськими моделями, проте така умова не є обов'язковою. Тому формальне освоєння іноземного слова зводиться до двох елементарних процесів – оснащення його арабськими словозмінними флексіями і можливості вживання його з артиклем «أل».

Відомий лексикограф Аль-Джавхар ділив запозичену лексику на два розряди – на слова арабізовані й іноземні. Терміном المعرب - «арабізовані» - позначалися асимільовані слова, приведені до арабських моделей. Іншим

терміном *الدخيل* - «чуже» - позначалися запозичені слова, які не піддалися процесу морфологічної асиміляції і зберегли в незмінному вигляді свою протоформу. Подібні запозичення іменувалися також «*كلمات-أعجبية*» - «іноземні слова» [43].

У свою чергу інший відомий вчений Абу Хаййан виділив в запозичених словах три розряди:

- 1) слова, які араби змінили і прирівняли до своїх моделей;
- 2) слова, які араби змінили, але не прирівняли до своїх моделей, - вони стоять рангом нижче;
- 3) слова, що залишилися без зміни.

Головною та основною вимогою формальної асиміляції слова було:

- а) непорушення звукового складу, тобто передача іншомовного слова за допомогою звуків арабської мови;
- б) відповідність до правила словотвірної аналогії, тобто підведення чужого слова під арабські моделі.

В результаті асиміляції або арабізації іншомовного слова на нього поширюються всі положення арабської граматики: воно має за деякими винятками, флективні закінчення у повній парадигмі, вживається з артиклем «*ال*» і без нього, утворює форми двоїни і множини, належить до чоловічого або жіночого граматичному роду, може давати похідні, утворює синтаксичну конструкцію.

Вищим же критерієм для оцінки запозиченого слова як арабського вважалася його здатність утворювати похідні форми за аналогією, подібно до того, як від запозиченого *لجام* - «вездечка» утворюється множ. *لجم*, за аналогією з «*كتاب-كتب*»; форма зменшувального «*لجيم*» (а також «*لجيم*»), за аналогією з «*كتيب*»; відіменне дієслово «*ألجم*» - загнущувати. Про це слово, судячи з його вживання і флектування, можна майже впевнено сказати, що воно споконвіку арабське, не запозичене, якби не судження, що воно взяте від «[43] *لجام*».

Старі класичні запозичення в масі своїй протистоять сучасним запозиченням. У класичних запозиченнях представлений закінчений підсумок тривалого процесу асиміляції і вживання, в сучасних же – представлений актуальний процес, що перебуває в розвитку.

Найбільш складною і заплутаною виявилася лексична взаємодія арабської мови з турецькою. Відомо, що в турецьку мову з арабської надійшла величезна кількість арабського лексичного матеріалу, який отримав нову семантичну і граматичну тюркомовну інтерпретацію. В епоху тривалого турецько-османського політичного і економічного панування, коли на території арабомовних країн в якості державної використовувалася виключно турецька мова, до арабської мови, особливо в арабські діалекти, надійшла значна кількість турецької лексики.

З мовної точки зору тут виділяються два шари: тюркомовна за походженням лексика і арабська, адаптована стосовно турецької фонетичної та морфологічної системи. В цілому турецька лексика в більшій своїй частині представлена у вигляді адміністративної та військової термінології (назви адміністративних одиниць, офіційних установ, військових підрозділів, посадових звань, різноманітної титулатури, юридичної термінології і т.ін.), що відображало турецьку політичну і військову гегемонію [43].

До числа найбільш уживаних відносяться слова: بغاز - «протоку, гавань», -عربة «гарба, візок», -بيرق «прапор», -قزان «котел», -فرشة «щітка» і ін.

В арабській мові багато турецьких слів з суфіксом جى, який позначає осіб за їх заняттям або ремеслом: -عربي «візник», -نوبتجي «черговий». Кількість запозиченої лексики з цією морфемою велика, проте сама вона в арабську літературну мову не проникла, тому що в ній наявний еквівалентний словотворчий засіб для вираження цього значення. Тому значна частина цих запозичень набула діалектного забарвлення. На рівні літературної мови витіснена з ужитку поширена турецька посадова номенклатура з префіксом baś - (باش) на кшталт слова baśmundis - (بشمهندس) - «головний інженер», перекладена арабським рівнозначним كبير-المهندسين

численні офіційні титулування типу dawlatlu, скальковані поєднанням صاحب الدولة -

Арабсько-турецька контамінація знаходить відображення в кількох типах зворотного запозичення арабських слів із турецької мови. За арабським зразком у турецькій мові були створені слова رسمي - «офіційний», بلدية - «муніципальне управління», دورية - «патруль», صلاحية - «придатність» і ін. У всіх випадках при зворотному запозиченні до літературної арабської мови ці слова зводилися до оригінальної арабської фонеморфологічної основи.

Тюркомовними за походженням є деякі слова, утворені складанням арабських основ: عرضحال - «заява, прохання». Порівняйте також афіксацію запозиченої арабської основи турецькими афіксами в словах: حرمك - «жіноча половина будинку», سلاحدار - «зброєносець». Через посередництво турецької мови до арабської в пізнішу епоху запозичувалася лексика з інших мов, зокрема بارجة - «військовий корабель» (з латинської barca), طاولة - «стіл» (з італійського tavola), فستان - «плаття» (з албанської fustan).

У новий час запозичення до арабомовних країн ідуть в залежності або від культурного, або від політичного і економічного впливу. Тому в арабській мові Магрибу / Туніс, Алжир, Марокко /, а також Сирії та Лівану сильнішим виявляється вплив французької мови, в Лівії – італійської, в Єгипті та Іраку – англійської.

З європейських мов спочатку помітний вплив на арабську мову справила італійська, запозичення з якої проникали або через турецьку, або ж прямо до арабської мови. Ця лексика переважно пов'язана з торгівлею та мореплавством: بسبور - «паспорт», بنك - «банк», بورصة - «біржа», قبطان - «капітан».

Велика частина сучасних запозичень до арабської мови йшла з французької мови або ж через Францію – саме з Францією підтримувалися найбільш жваві культурні контакти. Нижче даються приклади запозичень з різних сфер: برولتاريا - «пролетаріат», برجوازيا - «буржуазія», راديو - «радіо», ماجستير - «магістр», جاكته - «піджак», موضة - «мода» і ін. [3, 277].

З інших мов запозичення нечисленні. З англійської взяті, наприклад: لنش - «катер» (англ. Launch); ونش - «підйомний кран» (англ. Winch).

З російської мови через турецьку в арабську мову потрапило слово شاي - «чай». У перекладах з російської трапляються деякі слова, що відображають російську дійсність і радянську епоху: سماور - «самовар», كلخوز - «колгосп», بلشفي - «більшовик».

Назви практично всіх грошових одиниць, які використовуються в арабських країнах, запозичені з різних мов: غيني - «фунт» / Єгипет / від англійського guinea, ليرة - «ліра» / Сирія, Ліван / від італійського lira, دينار - «динар» від латинського denarius і т.п. Те ж саме спостерігається і щодо назв мір довжини, ваги, одиниць вимірювання електроенергії.

Помітним явищем в процесі сучасних запозичень в арабській літературній мові є запозичення основ іншомовних слів і оформлення їх за допомогою арабських афіксів. Для іншомовних відносних прикметників створюються арабські еквіваленти з суфіксом فيدرالي - «федеральний»; كلاسيكي - «класичний».

Арабська транскрипція іноземних слів може виявитися як аналогічною для різних регіонів, так і різною, залежно від територіального діалекту і знання мовцем однієї з іноземних мов.

Іншим основним правилом пристосування іноземного слова до фонетичної системи арабської мови є усунення подвійного приголосного початку, що досягається двома шляхами: а) додаванням Хамзи з голосним, як у випадках: італ. studio - араб. - إستوديو; б) додаванням гласного при першому приголосному: італ. scala - «підмостки, ліси» - араб. - صقالة.

Цілком засвоєні запозичення повинні в своїй словотворчій структурі відповідати наявним арабським моделям. Випадки корінної морфологічної переробки іноземних слів на арабському ґрунті рідкісні. Прикладом може служити слово تلفزة - «телебачення», як паралель до асимільованих, але широко вживаних تلفزيون, звідки й арабізоване [113, 1]. تلفاز.

Для більшої частини запозичень в процесі їх адаптації жіночий рід виражається морфологічно суфіксом ة. Однак це правило виконується не завжди послідовно: форми на ة можуть чергуватися з формами на нефлексивне [-a]: بيجامل-بيجامة «піжама». В інших випадках рід може бути виражений лише синтаксично (за посередництвом узгодження): موسيقى - ж.р. («легка музика»), بيانو - ж.р. (بيانو عربية - арабське піаніно).

Запозичені іменники утворюють одну з форм множини. Двоскладові слова чоловічого роду зазвичай утворюють множину розривну: بنك-بنوك - «банк». Всі слова жіночого роду і всі багатоскладові дають правильну множину жіночого роду: مكروب-مكروبات - «мікроб». Основи запозичених слів широко використовуються для утворення нових слів і подальшого поповнення словника.

Вивчення сучасної літературної мови показує, що загальна кількість запозичень з європейських мов невелика і складає трохи більше одного відсотка словника. Мала кількість запозичених слів в арабському літературному словнику пояснюється безперервним процесом витіснення з нього іноземних слів і створенням еквівалентів для них на базі наявного арабського кореня.

Позначення нових реалій і понять у багатьох випадках починалося з ужитку іноземного слова (міг бути використаний також доступний описовий зворот) і одночасним пошуком адекватного арабського еквівалента, врешті-решт, який знаходив суспільне визнання. Приклади незліченні: قطار (замість tren з франц.) - «потяг»; قاطرة (замість lokomotif з франц.) - «паровоз»; فندق (замість otel з італ.) - «готель» і ін.

Процес поступової заміни іноземної лексики обумовлений в основному непристосованістю граматичної і словотворчої системи арабського літературної мови для засвоєння складних складних слів [43].

У той же час протягом тривалого періоду в мові можуть рівноправно існувати синонімічні пари (іноземне – своє), у вживанні яких важко виявити

будь-яку відмінність, наприклад: شرطة- بوليس - «поліція»; مصرف- بنك - «банк»; آلة - مائدة - «машина» і ін.

Однак в деяких випадках різниця у вживанні все ж наявна: «свій» професор це - أستاذ, а професор-іноземець - частіше بروفيصور; секретар арабської організації переважно - أمين, іноземної або міжнародної - سكرتير.

Відзначимо, що вирішальна роль в тому, прийняти запозичення або відкинути його, належала і належить літературній практиці.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Зміни політичного, економічного, культурного стану суспільства були абсолютно непомітними для консервативної арабської фонетики і граматики, але ці явища в процесі розвитку суспільства знаходили своє пряме відображення в рівні лексичного розвитку арабомовного середовища. Кожна епоха арабської історії має власний словник. В історії арабського словника можна виділити чотири великі періоди.

Перший – домусульманський словник общинно-племінного ладу, що зберігся в творах усної творчості і численних анекдотах із життя бедуїнського середовища. Цілком очевидно, що цей зареєстрований словник безпосередньо відбивав вокабуляр усного мовлення. Лексика цього періоду належить до кінця сьомого – початку восьмого століття.

Другий період пов'язаний із зародженням, розвитком і розквітом середньовічної арабомовної цивілізації, коли арабська мова стала міжнародною мовою мусульманської вченості, державною мовою на завойованих територіях і офіційною мовою ісламу. Все це помітно позначилося на стані її лексики. Нижня хронологічна межа цього періоду – дванадцяте століття.

Третій період (13 - 18 ст.) характеризується повним застоєм і занепадом літературної творчості арабською мовою: коло освічених людей, що володіло літературною мовою, різко звузилося, і ця мова використовувався переважно

ісламськими богословами. Припинення інтенсивної літературної діяльності відбилося і на стані літературної лексики, діапазоні її застосування, забутті значної її частини і заміщення її діалектною лексикою.

Початок четвертого періоду (від середини 19 століття) пов'язаний із виникненням і зростанням національної самосвідомості в арабомовних країнах і поступовим відновленням літературною мовою втрачених нею прав, із процесом створення нової арабської літератури та з використанням мови як знаряддя науки, техніки, мистецтва і як засобу масової комунікації.

Поповнення арабської літературної мови іншомовною лексикою з різним ступенем інтенсивності йшло протягом всієї історії її існування. Важливим для арабської мови є визначення періодів запозичення: запозичення класичного періоду є повністю засвоєними та асимільованими словами, усталеними в мові, сучасні ж запозичення з європейських мов в більшості своїй асимільовані і освоєні лексико-семантичною системою мови не до кінця.

Протиставлення запозиченої лексики арабським словам є цікавим в основному з етимологічної і культурно-історичної точок зору, оскільки самі по собі ці слова можуть і не виділятися на фоні споконвічної лексики.

У процесі вивчення зовнішніх лексико-семантичних впливів на арабську мову постає питання про типи цих впливів. Це вплив позначається в появі нових: а) слів-запозичень; б) слів-кальок; в) значень-запозичень.

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІЙНІСТЬ АНГЛІЦИЗМІВ ТА ГАЛЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ

3.1. Запозичення з англійської мови та сфери їх використання в сучасній арабській мові

Англійські запозичення стали стрімко проникати в лексичний склад багатьох мов світу в кінці минулого століття. Сьогодні англійська мова є офіційною в п'ятдесяти шести державах, а також однією з шести офіційних мов ООН [6].

Розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій значною мірою сприяв поширенню англійської мови, оскільки вона залишається домінантною в цих сферах. Згідно зі статистикою за 2015 рік, яку наводить видання South China Morning Post, кількість людей, які розмовляють англійською мовою, перевищує 1.8 мільярдів чоловік. Ще мільярд вивчає англійську мову в якості іноземної. Серед країн з найбільшою кількістю людей, які вільно володіють англійською мовою, перше місце посідає США (216 мільйонів), потім Великобританія (58 мільйонів), Канада (18 мільйонів) і Австралія (15.5 мільйонів). Крім того, 75% світової кореспонденції ведеться англійською мовою і близько 30% книг в світі публікуються також англійською мовою. Таким чином, активне вживання англійської мови сприяло утворенню її міжнародного статусу, а також проникненню англіцизмів в лексичний склад інших мов світу, в тому числі, в арабську [76].

Аналізуючи причини появи англійських запозичень в арабській мові, слід звернутися до факту колоніальної експансії XIX століття, головними об'єктами якої стали країни Африки, Азії і Океанії. Серед держав-колонізаторів, як відомо, була Великобританія, яка взяла під свій контроль Єгипет, Судан, узбережжя між Джибуті і Сомалі, низку південно-єменських султанатів, Хадрамаут (регіон на півдні Аравійського півострова) та інші африканські країни. Природним наслідком колонізації арабських країн

Британською імперією стає поширення англійської мови в захоплених регіонах. Особливо яскраво поширення англіцизмів було помітне в сфері мистецтва, кінематографії і торгівлі [8].

У 1919 році була сформована перша Академія арабської мови в Дамаску. Одна з основних цілей даної установи полягала в збереженні «чистого» варіанту арабської мови і зменшенні кількості запозичень. Слідом за сирійською Академією арабської мови з'явилися академії в Іраку, Єгипті, Марокко, Йорданії і пізніше в ряді інших країн. Наразі більшість академій продовжують свою діяльність в області вивчення граматики, фонетики, лексикології і орфографії арабської мови.

Одним із найважливіших завдань академій арабської мови є заміна запозичень, які проникли в арабську мову, споконвічно арабськими словами [8]. Прикладами такої заміни, запропонованими Каїрською академією арабської мови, можуть послужити наступні пари слів:

технічний - تقنيّ tīqniyyun від англ. technical - فنيّ fanniyyun від араб. فن fannun (техніка);

морозиво - آيس كريم 'ayīs krīm від англ. ice cream - حلويات جليدية ḥalawiyātun ḡalīdiyyatun від араб., букв., крижані солодощі;

гамбургер - هامبورجر hāmbūrġir від англ. hamburger - شطيرة لحمية šaṭīratun laḥmiyyatun від араб., дослівно, м'ясна скибочка [4].

Незважаючи на роботу академій арабської мови, кількість запозичених слів незмінно зростає, оскільки нове арабське слово з'являється вже тоді, коли його запозичений еквівалент закріпився в мові [35]. З цієї причини існує ряд англіцизмів, що збереглися в арабській мові з кінця XIX століття і до цих пір активно вживаються в мовленні носіїв арабської мови:

кінематограф - англ. cinema, араб. سينما sīnimā,

фільм - англ. film, араб. فيلم fīlmun,

камера - англ. camera, араб. كاميرا kāmīrā.

Сьогодні однією з причин збільшення англомовних запозичень можна назвати використання англійських слів в назвах торгових центрів і в рекламі.

Як показали недавні дослідження А. Атавне, який проаналізував 6250 назв магазинів в місті Хеврон в Палестині, 65% власників магазинів вважають за краще використовувати англомовні назви для своїх закладів з кількох причин. По-перше, товари, імпортовані з Заходу, мають більш високу якість і більше затребувані серед забезпечених клієнтів; по-друге, більшість власників торгових центрів мають вищу освіту і досвід спілкування англійською мовою. Прикладами англійських назв магазинів в Хевроні можуть послужити назви взуттєвих магазинів – King Star Shoes, Delux Shoes, Gold Shoes; магазинів жіночого одягу – Armand, Teresa, 4-cats і інші [35].

Крім англійських рекламних слоганів і англомовних назв магазинів, відзначимо наявність англійських термінів, які поряд зі споконвічними термінами складають чималу частину лексичного складу сучасної арабської мови. Безумовно, споконвічний арабський термін інтуїтивно зрозумілий носіям арабської мови. У більшості випадків саме слова загальноживаної лексики переходять в розряд термінів, і, оскільки їх семантична структура знайома носіям мови, вони успішно в ній закріплюються.

Однак та сама властивість споконвічного арабського терміна є і його недоліком, оскільки призводить до багатозначності, а сфера вживання запозиченого терміна строго обмежена.

Оскільки кількість запозичень, в тому числі англіцизмів, в арабській мові постійно збільшується, носії арабської мови найчастіше адаптують їх, - намагаючись зробити запозичення максимально схожими на споконвічно арабське слово.

Адаптація англійських запозичень в арабській мові відбувається на всіх мовних рівнях. Е.Н. Мішуров зазначає, що перед тим, як запозичене слово з англійської мови починає активно використовуватися в арабських текстах, воно проходить фонетико-графічну адаптацію [43]:

1) фонема / g /, відсутня в літературній арабській мові (далі ЛАМ), може передаватися як ج в Єгипті і Судані або غ в інших регіонах (пор .: грам - англ. Gram - араб. جرام ḡrāmun і غرام ḡrāmun); фонема / v / передається як ف

(телебачення – англ. television – араб. تلفزيون tilifiziynun) [30]; виходячи її власних спостережень, можна доповнити класифікацію Е.Н. Мішкурова [43] ще одним прикладом: фонема / p / передається як ب (дипломат - англ. Diplomat – араб. دبلوماسي dīblūmāsiyyun).

2) усунення подвійного приголосного початку шляхом додавання хамзи з голосним або додавання голосного між двома приголосними: стратегія – англ. strategy – араб. إستراتيجية 'istrātīgiyyatun; класичний – англ. classic – араб. كلاسيكي klāsīkiyyun [43, с. 359].

До правил фонетико-графічної адаптації, виділеними Е.Н. Мішкуровим [43], на основі проаналізованих нами матеріалів, можна додати наступний пункт:

3) при передачі англіцизмів, що містять фонему / l /, в арабському варіанті відбувається її пом'якшення: парламент – англ. parliament – араб. برلمان barlamān.

Безумовно, правила фонетико-графічної адаптації виконуються не завжди, оскільки можуть призвести до спотворення сенсу слова: пор. ابروتون 'ibrūtūn або ابروتون abrūtūn замість بروتون brūtūn – протон.

Перш ніж перейти до особливостей вживання англомовних запозичень в арабській мові, звернемося до словотвірної та словозмінної груп граматичних категорій. Відповідно до словника В.Н. Ярцевої, словозміна – це утворення для кожного слова його парадигми, тобто всіх його словоформ і аналітичних форм, а словотвір – утворення слів, названих похідними або складними, на базі однокореневих слів за допомогою афіксації [61].

До словозмінної групи граматичних категорій в арабській мові відноситься категорія означеності. Запозичені іменники можуть вживатися з означеним артиклем ال / al /: الكمبيوتر 'alkumbyutaru, الإنترنت 'al'intirnitū, а також поряд з споконвічно арабськими іменниками, що вживаються зі злитими займенниками, які крім певного стану висловлюють приналежність даного предмета певній особі або групі осіб: телефон - تلفون tilifūnū, мій телефон - تلفوني tilifūnī, пейджер - بيجر bayğir, твій пейджер - بيجرك bayğiruka.

Категорія числа також належить до словозмінних граматичних категорій. Множина запозичених слів чоловічого роду утворюється в більшості випадків за моделлю ламаної множини, тобто шляхом зміни структури самого слова: фільм - فيلم *fīlmun*, фільми - أفلام *'aflāmun*; банк - بنك *bankun*, банки - بنوك *bunūkun*. Деякі іменники чоловічого і жіночого родів утворюються відповідно до моделі правильної множини, тобто шляхом додавання до основи слова закінчень - ون *i* - ات відповідно: камера - كاميرا *kāmīrā*, камери - كاميرات *kāmīrātun*; телевізор - تلفزيون *tilifizīyun*, телевізори - تلفزيونات *tilifizīyunātun*; циліндр - سلندر *silindarun* - циліндри - سلندرات *silindarātun* [30].

У доповненні до спостережень Е.Н. Мішкурова, потрібно відзначити, що в ряді випадків в якості показника множини виступають аналітичні форми: комп'ютер - كمبيوتر *kumbyutar*, комп'ютери - أجهزة كمبيوتر *'aǧhizatu kumbyutarin* (в даному випадку показником множини є слово у формі множини أجهزة *'aǧhizatun* - пристрої); супермаркет - سوبر-ماركت *sūbir mārkit*, супермаркети - محلات سوبر-ماركت *maḥallātu sūbir mārkit* (в даному випадку показником множини є слово у формі множини محلات *maḥallātun* – місця, приміщення) [43].

До словозмінної дієслівної граматичної категорії в арабській мові належить відмінювання. В останнє десятиліття сфера інтернет-спілкування поповнилася запозиченими дієсловами з англійської мови, адаптованими під форму арабського дієслова. Серед найбільш цікавих прикладів можна виділити наступні: ділитися фотографіями в інстаграмі – انستغرم *'instaǧrama*, завантажувати програму - داونلود *dāwnlūad*.

Цікаво, що на основі проаналізованого нами матеріалу, ми зіткнулися з дієвідміною запозичених дієслів тільки в перфекті: انستغرمت *'instaǧramtu* - я поділився фотографіями в інстаграмі, انستغرمنا *'instaǧramnā* – ми поділилися фотографіями в інстаграмі, داونلودت *dāwnlūdту* – я завантажив програму.

Звернемося до словотворчих граматичних категорій. Відносні прикметники від запозичених іменників утворюються разом зі споконвічно

арабськими відносними прикметниками, згідно з правилами арабської граматики, тобто за допомогою словотвірного суфікса - ية iyyun або - ية iyyatun: телефон - تلفون tilifūn, телефонний - تلفوني tilifūniyyun, телевізор - تلفزيون tilifiziynun, телевізійний - تلفزيوني tilifiziynuyun.

Жіночий рід в арабській мові зазвичай виражається за допомогою тамарбути ة: зал - صالة ṣālatun, лампа - لمبة lambatun, але в разі, якщо слово закінчується на - ي - ا, рід імені визначається по його погодженням з прикметником: класична музика - موسيقى كلاسيكية mūsīqā kilāsīkiyyatun, або уточнюється в словнику.

Як зазначає Е.Н. Мішкурів, нерідко запозичення стають основою для утворення нових слів. Наприклад, дієслово автоматизувати - اتمت 'atmata і масдар автоматизація - اتمتة 'atamatatun утворені від запозиченого прикметника автоматичний - اتماتيكي 'atūmātikiyyun [43].

Незважаючи на те, що англіцизми займають значне місце в лексиці арабської мови, залишаються лексичні аспекти, вільні або майже вільні від іноземних запозичень. До таких аспектів відносяться аббревіатури і акроніми. Згідно з відомостями лінгвістичного енциклопедичного словника В.Н. Ярцевої, аббревіатура – слово, складене з скорочених початкових елементів (морфем) словосполучення, кожен елемент якого проголошується окремо відповідно до алфавітної вимови [61]; акронім – слово, утворене шляхом складання початкових букв слів або початкових звуків, що читаються разом [61].

В усному мовленні поява аббревіатур і акронімів значною мірою пов'язане з законом економії артикуляційних зусиль, однак цей закон в даному аспекті арабської мови працює рідко, оскільки для іноземних аббревіатур або акронімів існує арабське словосполучення, яке описує те чи інше поняття. Як приклад звернемося до наступних понять:

НАТО (Організація Північноатлантичного договору) - NATO (North Atlantic Alliance) - حلف شمال الاطلسي ḥilfu šimālin'al'aṭlasiyyu (букв., Північноатлантичний союз);

ЛАД (Ліга арабських держав) - LAS (League of Arab States) - جامعة الدول العربية ḡāmi'atu'addūali'al'arabiyyati (букв., Ліга арабських держав);

ООН (Організація Об'єднаних Націй) - UN (United Nations) - الأمم المتحدة munazzamatu'al'umami'almuttaḥidati (букв.).

Таким чином, перші запозичення з'явилися в арабській мові в епоху колоніальної експансії ХІХ століття і з тих пір кількість англіцизмів незмінно зростає. Сьогодні до основних причин появи англіцизмів в арабській мові можна віднести розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, і, як наслідок, інтернет-спілкування; а також інтенсифікацію торговельних, економічних і дипломатичних зв'язків арабського світу із Заходом. Незважаючи на спроби академій арабської мови підібрати еквіваленти запозиченим словами, найчастіше саме запозичення вкорінюється в мовленні носіїв арабської мови, оскільки першим потрапляє в сферу спілкування людей.

Проникаючи в арабську мову, запозичене слово проходить, в першу чергу, фонетико-графічну адаптацію, завдяки якій графеми і фонemi, не характерні для арабської мови, замінюються споконвічно арабськими. Фонетико-графічна адаптація включає в себе адаптацію запозичених графем арабськими приголосними; усунення трьох послідовних приголосних в середині слова шляхом додавання голосних; усунення двох послідовних приголосних на початку слова шляхом додавання хамзи або додавання голосного; і, нарешті, пом'якшення приголосного / l /.

До сфер, які на даний момент позначені запозиченнями в меншій мірі, можна віднести аббревіатури і акроніми.

3.2. Закономірності запозичень з французької мови та їх функційність у сучасній арабській мові

Як тільки дві культури контактують, відбувається обмін ідеями, інформацією і, загалом, елементами лексики. Наприклад, у стародавні часи

греки створили поняття демократії, а слово, яке його позначає, було запозичене пізніше латиною, перш ніж перейти до французької мови. Роль мовних запозичень як процесу збагачення мови залишається беззаперечною. Запозичення розглядається як явище, яке лише поверхнево впливає на структуру цільової мови. Можна визнати, що запозичення зазвичай заповнюють порожнечу для позначення нових реалій. Потім запозичення стає не тільки законним, але й необхідним.

Слід також зазначити, набагато легше інтегрувати іноземне слово в мову, ніж винайти нове. Наприклад, коли фрукти, такі як ківі, прибувають на ринок, слово зберігається так, як воно є, тоді як воно походить від маорі, перш ніж пройти через англійську мову, яка передала її іншим мовам, включаючи французьку. Таке явище гнучкого запозичення виглядає більш поширеним в тих областях, де лексика швидко розвивається, особливо в нових технологіях через засоби масової інформації та Інтернет.

Таким чином, запозичення є способом збагачення мов, але воно знаходиться під впливом декількох факторів, включаючи соціально-економічні, впливом засобів масової інформації, діяльністю державних органів влади, воно відображає також ставлення мовців до мов тощо. Відповідно до цієї ж динаміки, наслідки запозичення можуть бути різними. Вони приймаються легко або навпаки з сильним небажанням; вони швидко або повільно інтегруються, або ж залишаються незмінними. Використовуючи іншомовні слова, мовець засвідчує своє зацікавлення іншою мовною спільнотою, окрім власної. У ситуаціях, коли мови контактують, явища лінгвістичного чергування можуть бути численними. Визначити, що запозичення необхідне або корисне для даної мовної спільноти не так просто. Як правило, користувачі мови не оцінюють запозичення аналітично та раціонально. Вони діють досить спонтанно, оскільки простіше і зручніше користуватися словами, які можна почути навколо себе.

Не виключено, що зовнішні запозичення не використовуються для заповнення прогалини однією мовою, в даному випадку французькою. Потім

ми маємо дублети, чий французький аналог часто відомий, звичайно, але не обов'язково використовується. Іноді англійські слова, продовжують віддавати перевагу офіційним пропозиціям мовних організацій і які, зважаючи на частоту їх використання, ймовірно, перейдуть у норму. Саме в цьому сенсі звернення до запозичень більше не може бути джерелом збагачення, а чинником культурної та мовної асиміляції.

Взаємодія французької мови та арабських діалектів відбувалася на різних мовних рівнях. Відповідно до думки французького лінгвіста Ж.-М. Жеа, на фонетичному рівні виявляється взаємодія в двох напрямках [63]. По-перше, адаптація слів, запозичених із французької в діалекти арабської мови відповідно до фонетичних законів арабської мови: деназалізація назальних голосних, озвончення [p], наприклад [barabole] замість [parabole]; компенсація [y] звуком [u], [e] - звуком [i], наприклад [l'antine] замість [l'antenne]. По-друге, вплив французької вимови на класичну арабську вимову, наприклад у випадку з вибуховим дзвінким [h] і глибоко-задньонебінним фрикативним [kh], які в арабських діалектах компенсувалися звичайним звуком [a] або зовсім зникли, як показано в наступних прикладах:

[Alem] [alem] (savant «вчений»); [Sari a] [Saria] (charia «шаріат»);

[Kh]: [khatar] [atar] (dangereux «небезпечний»).

Що стосується арабського глибоко-задньо-піднебінного вибухового [q], він перетворюється в діалектному мовленні на звичайний [k]:

[K]: [qahwa] [kawa] (café «кафе»); [Qasba] [kasba] (maison «будинок»), [qarfa] [karfa] (canella «кран»).

У сферу морфології, за спостереженнями Ж.-М. Жеа, запозичення з французької мови проникають в меншій мірі. Однак в діалектному мовленні досить часто зустрічаються французькі слова, адаптовані до арабських діалектів за допомогою арабського означеного артикля, суфікса жіночого роду і т. ін. Арабський означений артикль l може приєднатися до початкового звуку запозиченого французького слова: [lmotur] (le moteur «мотор»), [lkasrola] (la casserole «каструля»), [lmasina] (la machine «машина»). У деяких

випадках спостерігається асиміляція зазначеного артикля до першого звуку слова. Наприклад, [ssikatur] (le sécateur «секатор»), [rrafl] (la rafle «пограбування»).

Асиміляція властива означеному артиклю в арабській мові, в якій усі приголосні алфавіту поділені на місячні і сонячні. З місячними приголосними звуками асиміляції не відбувається, артикль вимовляється окремо від слова, з сонячними ж має місце асиміляція.

Відповідно до особливостей арабської морфології утворюються форми роду і числа в словах, запозичених із французької мови, наприклад у випадку з арабським суфіксом жіночого роду однини a-: [l'fisita] (la visite «візит»), [l'batima] (le batiment «будівля»), а також з суфіксом множини -at-: [l'franat] (les freins «гальма»), [l'moturat] (les moteurs «мотори») [63, с. 68].

Розглянемо вплив французької мови на арабські діалекти на лексичному рівні. За словами алжирського дослідника Талеба Ел-Ібрахіма [65, с. 95], французькі запозичення зазвичай допомагають відобразити реальність чи називати предмет, коли в арабській мові для цього немає відповідного слова, наприклад, з французької мови повністю запозичені в арабські діалекти слова téléphone, abonnement, ascenseur, parabole, antenne, voter, bâtiment, saboter.

Відбувається запозичення французьких верланізованих слів. Явище верлана є досить характерним для французької мови і серед запозичень в арабських діалектах зустрічається досить часто. Так, французький дослідник молодіжної мови Ф. Меліані зазначає, що слово [as], що використовується для позначення молодої дівчини, є верланом, що походить від арабського [nasa] («жінка») і набуває більш сучасної форми ['as] [64].

Вивчаючи територіальні варіанти арабської мови, А.А. Блінов [11] зазначає, що назви державних посад і організацій в Тунісі є результатом калькування відповідних французьких назв. Посада прем'єр-міністра в Тунісі позначається словосполученням al-wazĐru l-'awwal (досл. «перший міністр»),

що є калькою з французького словосполучення *premier minister* (також досл. «перший міністр»).

Колонізація країн Магрибу сприяла зближенню арабської та французької мов та поклала початок появі франко-алжирського «сабіру» (змішаної мови). За словами алжирського дослідника Шахразеда Мудіра Дахера, вказана ситуація властива більшою мірою для Алжира, практично будь-яка фраза на алжирському діалекті арабської мови включає французьке слово [62, с. 67].

Арабський лінгвіст Бадаві визначає п'ять рівнів арабської мови, пов'язуючи їх з різними соціо-економічними класами населення та нерівномірністю рівня освіти. Він виділяє такі рівні, кожен з яких має свої сфери функціонування:

1) чиста традиційна арабська мова, яка практично не зазнала іноземного впливу та існує лише у письмовій формі. Вона є мовою священного Корану, тож усну реалізацію мови можна спостерігати під час молитви та у релігійних програмах на телебаченні;

2) сучасна літературна мова. Модифікована і спрощена класична арабська мова, яка зазнала впливу сучасної цивілізації. Вона існує переважно у письмовій формі, реалізується у документах та навчальній літературі;

3) розмовна арабська мова освічених людей, яка є зрозумілою для мовців з різних регіонів арабського світу, вона часто використовується на телебаченні, під час лекцій в університетах, різноманітних політичних дискусій;

4) напівлітературна розмовна арабська, якою мовці користуються в неформальному спілкуванні у повсякденному житті. Цей рівень арабської характеризується великою кількістю іншомовних лексичних запозичень;

5) говір неписьменних, нелітературна розмовна арабська, яка розвилася від класичної арабської, не зазнавши впливу ані літературної арабської мови, ані іншомовних запозичень.

Відповідно до дослідження Бадаві можна стверджувати, що кожен носій арабської мови може використовувати більш ніж один її рівень, а освічена людина здатна реалізувати у своєму мовленні три рівня мови: другий, третій, та четвертий навіть в одній розмові, якщо цього вимагає конкретна комунікативна ситуація [66, с. 223].

До четвертого рівня арабської мови Алжиру, алжирського діалекту, увійшло багато лексичних запозичень із тих мов, чиї народи мали тривалі історичні контакти з арабами цього регіону, які підтримуються й нині. Так, наприклад, суттєвий вплив на цей діалект, а також на всі сфери суспільного життя в Алжирі до цих пір здійснюють берберська та французька мови.

Ми можемо відстежити результат асиміляції запозичених слів на прикладах, наведених нижче:

1. Marmite ж.р. – مرمية – горщик
2. Table ж.р. – تابلة – стіл
3. Marelle ж.р. – ماريلة – дитяча гра “класики”
4. Guerre ж.р. – قيرة – війна
5. Brouette ж.р. – بروطة – візок
6. Poste ч.р. – پوستة – пошта
7. Robe ж.р. – روية – сукня
8. Baguette ж.р. – باقات – палиця
9. Colis ч.р. – كولي – посилка
10. Collier ч.р. – كولبي – кольє
11. Journal ч.р. – جورنال – журнал
12. Revue ж.р. – ريفو – огляд
13. Confiture ж.р. – كونفيتور – джем
14. Limonade ж.р. – ليموناد – лимонад
15. Escaliers ч.р. – ايسكالي – сходи
16. Moto ж.р. – موتو – мотоцикл
17. Gomme ж.р. – قوم – ластик
18. Sac ч.р. – صاك – жіноча сумка

19. Magasin ч.р. – ماقاز – магазин
20. Disque ч.р. – ديسك – диск
21. Pont ч.р. – پون – міст
22. Bracelet ч.р. – براسلي – браслет

При записі запозичених слів використовуються додаткові літери, оскільки в арабській мові відсутні деякі графеми, такі як چ, ق, ب, які на письмі означають п, г, ч. Ці літери були додані для транслітерації іншомовних слів.

Також запис відбувається враховуючи фонетичні особливості оригіналу, у нашому випадку це французька мова, особливістю якої є те, що більшість французьких приголосних у кінцевій позиції не вимовляються, два приголосних можуть вимовлятися, або ж ні, залежно від положення. Приклади № 9, 10, 15, 19, 21, 22 демонструють це явище.

Деякі з наведених слів набувають ознаку жіночого роду, що в арабській мові виражається позаабетковою літерою ة (Та марбута (араб. تاءمربوطة; taʾ marbūṭa) — позаабеткова арабська літера. Має вигляд га з двома крапками зверху. Займає лише кінцеву позицію, числового значення не має), у даних випадках запозичені слова, асимілювавшись, зберігають граматичну категорію роду вихідного слова.

3.3. Структурно-семантичні особливості адаптації англіцизмів та галліцизмів у сучасній арабській мовній системі

Розглянемо особливості вживання англломовних запозичень в сучасній арабській пресі. Для аналізу вживання запозиченої лексики були використані статті єгипетського видання «Ал-Ахрам», туніського видання «Ас-Сабах» і бахрейнського видання «Ахбар Ал-Халідж», опубліковані в період з 2010 по 2017 роки. Вибір вищевказаних ресурсів не випадковий. Кожне видання випускає щоденний тираж і має онлайн-версію, яка оснащена пошуковими системами і архівами. Крім того, аналізовані ресурси належать країнам з

трьох різних регіонів арабського світу, і, не дивлячись на те, що основною мовою ЗМІ в арабських країнах є класична арабська, в кожному регіоні простежуються окремі мовні особливості, викликані впливом західних мов і діалектів арабської мови.

У всіх обраних нами виданнях «Ахбар Ал-Халідж», «Ас-Сабах» і «Ал-Ахрам» є новинний розділ, присвячений комп'ютерним технологіям, проте, називається він по-різному. У виданні «Ас-Сабах» цей розділ має назву تكنولوجيا tiknūlūḡiyā - букв., Технологія; у виданні «Ахбар Ал-Халідж» - علوم وتكنولوجيا 'ulūmun wa tiknūlūḡiyā - букв., науки і технологія; а редакція «Ал-Ахрам» об'єднала розділ комп'ютерних технологій з блоком, присвяченим новинам медицини, تكنولوجيا طب وعلوم ṭibbun wa 'ulūmun tiknūlūḡiyā - букв., медицина і технічні науки.

У кожному аналізованому виданні для позначення тематичного блоку, присвяченого новинам в сфері технологій, вжито запозичене слово تكنولوجيا tiknūlūḡiyā – технологія (від грец. Τέχνη tehni – мистецтво, λόγος loḡía - слово) [24, с. 65], незважаючи на те, що в арабській літературній мові існує слово для позначення даного поняття فن fannun - техніка. В ході даного дослідження ми з'ясували, що слово فن fannun активно вживається, але в новинному розділі ثقافة taqāfatun – культура. Проаналізувавши контексти, в яких вжито дане слово, ми прийшли до висновку, що слово فن fannun використовується частіше в значенні «мистецтво», ніж в значенні «техніка»: فن وثقافة fannun wa taqāfatun – мистецтво і культура; فن وموهبة fannun wa mawhibatun – мистецтво і талант; فن-الغرافيتي fannu'alḡrāfītī – мистецтво графіті. Таким чином, в технологічній сфері переважає запозичений варіант تكنولوجيا tiknūlūḡiyā.

Повертаючись до теми комп'ютерної термінології, необхідно відзначити, що розвиток комп'ютерних технологій безпосередньо пов'язаний із найбільшими компаніями, що працюють в цій галузі. Одна з найбільш відомих з них – Microsoft спеціалізується переважно на розробці

пропрієтарних операційних систем, які використовуються в 89% персональних комп'ютерів в світі.

Завдяки своїм розробкам і широкій популярності ім'я компанії Microsoft, а також назва її продуктів часто використовуються в ЗМІ. Перші згадки про операційні системи Windows зустрічаються у виданні «Ал-Ахрам» в 2005 році в двох статтях. Передача назви операційної системи арабською мовою була заснована на транслітерації - ويندوز wīndūz. Однак з 2006 року основний продукт Microsoft в ЗМІ стали згадувати набагато частіше, і, внаслідок цього, ми виявили широку варіативність передачі слова Windows арабською мовою.

У період з 2010 по 2017 рік у виданні «Ал-Ахрам» транслітерація слова Windows була використана 26 разів, у той час як латинська графіка використовувалася всього 3 рази. Цікаво, що буквальный переклад слова windows (вікна) - نوافذ nawāfīdu зустрічається 749 разів, однак ми не зустріли жодного прикладу вживання цього слова як позначення операційної системи у виданні «Ал-Ахрам».

Відсутність вживання буквального перекладу نوافذ nawāfīdu – вікна ми виявили при аналізі і двох інших видань. Однак в арабській версії видання «Росія сьогодні» присутній варіант буквального перекладу:

نوافذ 10 nawāfīdu 10 - вікна 10 (в значенні Віндоуз 10), نوافذ 8 nawāfīdu 8 - вікна 8 (в значенні Віндоуз 8).

Редакція видання «Ас-Сабах» також віддає перевагу транслітерації слова Windows при його передачі арабською мовою. За вказаний період використання такого способу передачі було зафіксовано в 76 випадках, а використання передачі термінів за допомогою латинської графіки всього 1 раз.

Найбільш цікавий спосіб передачі слова Windows використовує видання «Ахбар Ал-Халідж». Поряд з транслітерованим варіантом, який вжито 194 рази за вказаний період, у 83 випадках редакція дублює назву операційної системи за допомогою латинської графіки. При цьому латинська

графіка може бути використана або на рекламному плакаті, опублікованому поруч з текстом, або в круглих дужках поряд з варіантом транслітерації.

У ЗМІ часто згадується не менш відома компанія Facebook Inc., яка є творцем найбільш популярної соціальної мережі Facebook, а також месенджера WhatsApp і додатка для обміну світлинами Instagram. Оскільки продукція Facebook Inc. активно використовується в усьому світі, з'являються варіації позначення її назв. Як приклад звернемося до передачі арабською мовою назви соціальної мережі Facebook (від англ. Face - особа; book - книга). У жодному з проаналізованих нами видань не зустрічається буквального перекладу - وجه الكتاب waǧhu'alkitābi – книга облич. В ході досліджень ми відзначили три варіанти позначення соціальної мережі в арабських виданнях: Facebook, فيس بوك і فيسبوك.

Англійське слово smartphone на українською мовою перекладається як «розумний телефон», але дослівний переклад в українській мові не вживається. Однак в арабській мові дослівний переклад هاتف ذكي hātifun ḍakīyuun - розумний телефон є найбільш вживаним згідно з нашими дослідженнями. У виданнях «Ахбар Ал-Халідж» і «Ас-Сабах» дослівний переклад вжито 145 і 78 разів, що більше, відповідно, ніж варіант позначення за допомогою латинської графіки. Аналізуючи варіанти використання транслітерації, ми з'ясували, що найбільш частотним є варіант транслітерації, яка включає в себе два слова: سمارت smārt - від англ. smart - розумний і فون fūn – від англ. phone – телефон. Нагадаємо, що схожі варіанти транслітерації, що включає одне і два слова, зустрілися і при передачі назви соціальної мережі Facebook.

Структуру змішаної мови (сабіру) не можна назвати ні арабською, ні французькою. Вона включає змішані адаптовані мовні коди і зустрічається в мовленні молоді, яка навчається в школі. Як зазначає Таліб Ел-Ібрахім, сабір є продуктом шкільної двоїстості і перешкоджає вивченню мов, в результаті чого учні не володіють на хорошому рівні ні арабською, ні французькою [65]. В якості ілюстрації використання сабіру наведемо приклади:

1. Ma trakrosish «Не кидай слухавку» - ne raccroche pas (фр.). В даному прикладі [ma] – частка заперечення в арабській мові, [t-] – особовий займенник «ти», приєднаний за правилами арабської мови до початку дієслова.

2. Konvokinak bes ndiru nniverser anta bentek «Ми запросили тебе, щоб організувати день народження твоєї доньки» - nous t'avons convoqué pour faire l'anniversaire de ta fille (фр.). Слово [nniverser] anniversaire загубило початковий [a] і асимілювалося з попереднім словом згідно з правилом вживання означеного артикля в арабській мові.

3. Krazatu tomabil ramsuh morsowet «Його розчавила машина швидкої допомоги, довелося збирати по шматочках» - une ambulance l'a écrasé et on l'a ramassé en morceaux (фр.).

У цій фразі запозичене слово [morceau] прийняло форму множини [morsowet], утворену згідно з правилами арабської мови.

Арабські діалекти – явище мало вивчене, однак вони динамічно розвиваються. Проведений огляд наукового матеріалу дозволяє говорити про те, що епоха колоніального панування Франції над країнами Магрибу вплинула на розвиток арабських діалектів магрибської групи, що проявилось в різнорівневій взаємодії місцевих говірок і мови колонізаторів.

Таким чином, збірні іменники, що позначають сукупність однорідних предметів, крім латинської графіки і транслітерації мають споконвічно арабський варіант позначення. У більшості випадків арабське слово виникає в результаті калькування. Результати нашого дослідження показали, що у всіх аналізованих нами виданнях терміни, утворені за допомогою транслітерації, вживаються частіше, ніж терміни, утворені за допомогою калькування. Передача термінів латинською графікою є найменш вживаним способом.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Як тільки дві культури контактують, відбувається обмін ідеями, інформацією і, загалом, елементами лексики. Наприклад, у стародавні часи греки створили поняття демократії, а слово, яке його позначає, було запозичене пізніше латиною, перш ніж перейти до французької мови. Роль мовних запозичень як процесу збагачення мови залишається беззаперечною. Запозичення розглядається як явище, яке лише поверхнево впливає на структуру цільової мови. Можна визнати, що запозичення зазвичай заповнюють порожнечу для позначення нових реалій. Потім запозичення стає не тільки законним, але й необхідним.

Перші запозичення з'явилися в арабській мові в епоху колоніальної експансії ХІХ століття і з тих пір кількість англіцизмів незмінно зростає. Сьогодні до основних причин появи англіцизмів в арабській мові можна віднести розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, і, як наслідок, інтернет-спілкування; а також інтенсифікацію торговельних, економічних і дипломатичних зв'язків арабського світу із Заходом. Незважаючи на спроби академії арабської мови підібрати еквіваленти запозиченим словами, найчастіше саме запозичення вкорінюється в мовленні носіїв арабської мови, оскільки першим потрапляє в сферу спілкування людей.

Проникаючи в арабську мову, запозичене слово проходить, в першу чергу, фонетико-графічну адаптацію, завдяки якій графеми і фонемі, не характерні для арабської мови, замінюються споконвічно арабськими. Фонетико-графічна адаптація включає в себе адаптацію запозичених графем арабськими приголосними; усунення трьох послідовних приголосних в середині слова шляхом додавання голосних; усунення двох послідовних приголосних на початку слова шляхом додавання хамзи або додавання голосного; і, нарешті, пом'якшення приголосного / l /.

До сфер, які на даний момент позначені запозиченнями в меншій мірі, можна віднести аббревіатури і акроніми.

Арабські діалекти – явище мало вивчене, однак вони динамічно розвиваються. Проведений огляд наукового матеріалу дозволяє говорити про те, що епоха колоніального панування Франції над країнами Магрибу вплинула на розвиток арабських діалектів магрибської групи, що проявилось в різнорівневій взаємодії місцевих говірок і мови колонізаторів.

Французькі запозичення зазвичай допомагають відображати реальність чи називати предмет, коли в арабській мові для цього немає відповідного слова, наприклад, з французької мови повністю запозичені в арабські діалекти слова *téléphone*, *abonnement*, *ascenseur*, *parabole*, *antenne*, *voter*, *bâtiment*, *saboter*. Відбувається також запозичення французьких верланізованих слів. Колонізація країн Магрибу сприяла зближенню арабської та французької мов та поклала початок появі франко-алжирського «сабіру» (змішаної мови).

ВИСНОВКИ

Внутрішньосистемні перетворення різноманітні як за своєю природою, так і за характером виконуваних ними функцій. Слід зауважити, що автономні процеси, що відбуваються всередині лексичної підсистеми мови і спрямовані на вдосконалення системи позначень, в кінцевому рахунку, опосередковані зовнішнім стимулом, зокрема актуалізацією будь-яких суспільних явищ, понять. Останні пускають у хід мовний механізм, який прагне дати вже відомому поняттю зручне для даного стану мовної системи позначення, відповідне тим чи іншим тенденціям в її сучасному розвитку.

Будь-яке нове поняття, породжене діяльністю людини в різних сферах її діяльності, неодмінно набуває позначення в мові. Таким чином, в мові і з'являються неологізми, які очевидним чином відображають нерозривний зв'язок, який існує між думкою і мовою. Неологізми – це не тільки мовні одиниці, що породжуються внутрішніми засобами будь-якої мови, але також і запозичення, які здійснюються з інших мов.

Вивчення питань мовних контактів і супутніх їм явищ, зокрема процесу запозичення, має велику традицію у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Зазначена проблематика в даний час особливо актуальна і привертає увагу багатьох дослідників, оскільки кінець ХХ і початок ХХІ ст. характеризуються значним розширенням міжнародних зв'язків та посиленням мовних контактів, які здійснюються як безпосередньо між носіями різних мов, так і за допомогою засобів масової інформації.

У ситуації інтенсивної взаємодії мов відбуваються зміни в системі однієї або обох мов, або поява загальних мовних рис, тобто інтерференція, або часткове або повне витіснення ознак однієї з мов, які контактують між

собою. Найбільш значним наслідком мовного контактування є поява у мовах, що взаємодіють, різних типів запозичення.

Вивчення явища “запозичення” є дослідженням комплексу лінгвістичних і екстралінгвістичних проблем, до яких належать питання, що стосуються трактування даного терміна, типів запозичень, причин і умов запозичення, змін, що відбуваються з запозиченнями в мові-реципієнті і т.ін. Термін “запозичення” в лінгвістиці є багатозначним. Так, багато вчених розмежовують поняття “запозичення” і “запозичене слово”, пропонуючи визначати термін “запозичення” як “взаємний вплив мов”, інші автори ототожнюють ці поняття, стверджуючи, що найчастіше запозичуються слова.

Зміни політичного, економічного, культурного стану суспільства були абсолютно непомітними для консервативної арабської фонетики і граматики, але ці явища в процесі розвитку суспільства знаходили своє пряме відображення в рівні лексичного розвитку арабомовного середовища. Кожна епоха арабської історії має власний словник. В історії арабського словника можна виділити чотири великі періоди.

Перший – домусульманський словник общинно-племінного ладу, що зберігся в творах усної творчості і численних анекдотах із життя бедуїнського середовища. Цілком очевидно, що цей зареєстрований словник безпосередньо відбивав вокабуляр усного мовлення. Лексика цього періоду належить до кінця сьомого – початку восьмого століття.

Другий період пов'язаний із зародженням, розвитком і розквітом середньовічної арабомовної цивілізації, коли арабська мова стала міжнародною мовою мусульманської вченості, державною мовою на завойованих територіях і офіційною мовою ісламу. Все це помітно позначилося на стані її лексики. Нижня хронологічна межа цього періоду – дванадцяте століття.

Третій період (13 - 18 ст.) характеризується повним застоєм і занепадом літературної творчості арабською мовою: коло освічених людей, що володіло літературною мовою, різко звузилося, і ця мова використовувався переважно

ісламськими богословами. Припинення інтенсивної літературної діяльності відбилося і на стані літературної лексики, діапазоні її застосування, забутті значної її частини і заміщення її діалектною лексикою.

Початок четвертого періоду (від середини 19 століття) пов'язаний із виникненням і зростанням національної самосвідомості в арабомовних країнах і поступовим відновленням літературною мовою втрачених нею прав, із процесом створення нової арабської літератури та з використанням мови як знаряддя науки, техніки, мистецтва і як засобу масової комунікації.

Поповнення арабської літературної мови іншомовною лексикою з різним ступенем інтенсивності йшло протягом всієї історії її існування. Важливим для арабської мови є визначення періодів запозичення: запозичення класичного періоду є повністю засвоєними та асимільованими словами, усталеними в мові, сучасні ж запозичення з європейських мов в більшості своїй асимільовані і освоєні лексико-семантичною системою мови не до кінця.

Протиставлення запозиченої лексики арабським словам є цікавим в основному з етимологічної і культурно-історичної точок зору, оскільки самі по собі ці слова можуть і не виділятися на фоні споконвічної лексики.

У процесі вивчення зовнішніх лексико-семантичних впливів на арабську мову постає питання про типи цих впливів. Це вплив позначається в появі нових: а) слів-запозичень; б) слів-кальок; в) значень-запозичень.

Як тільки дві культури контактують, відбувається обмін ідеями, інформацією і, загалом, елементами лексики. Наприклад, у стародавні часи греки створили поняття демократії, а слово, яке його позначає, було запозичене пізніше латиною, перш ніж перейти до французької мови. Роль мовних запозичень як процесу збагачення мови залишається беззаперечною. Запозичення розглядається як явище, яке лише поверхнево впливає на структуру цільової мови. Можна визнати, що запозичення зазвичай заповнюють порожнечу для позначення нових реалій. Потім запозичення стає не тільки законним, але й необхідним.

Перші запозичення з'явилися в арабській мові в епоху колоніальної експансії ХІХ століття і з тих пір кількість англіцизмів незмінно зростає. Сьогодні до основних причин появи англіцизмів в арабській мові можна віднести розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, і, як наслідок, інтернет-спілкування; а також інтенсифікацію торговельних, економічних і дипломатичних зв'язків арабського світу із Заходом. Незважаючи на спроби академій арабської мови підібрати еквіваленти запозиченим словами, найчастіше саме запозичення вкорінюється в мовленні носіїв арабської мови, оскільки першим потрапляє в сферу спілкування людей.

Проникаючи в арабську мову, запозичене слово проходить, в першу чергу, фонетико-графічну адаптацію, завдяки якій графеми і фонemi, не характерні для арабської мови, замінюються споконвічно арабськими. Фонетико-графічна адаптація включає в себе адаптацію запозичених графем арабськими приголосними; усунення трьох послідовних приголосних в середині слова шляхом додавання голосних; усунення двох послідовних приголосних на початку слова шляхом додавання хамзи або додавання голосного; і, нарешті, пом'якшення приголосного / l /.

До сфер, які на даний момент позначені запозиченнями в меншій мірі, можна віднести аббревіатури і акроніми.

Арабські діалекти – явище мало вивчене, однак вони динамічно розвиваються. Проведений огляд наукового матеріалу дозволяє говорити про те, що епоха колоніального панування Франції над країнами Магрибу вплинула на розвиток арабських діалектів магрибської групи, що проявилось в різнорівневій взаємодії місцевих говірок і мови колонізаторів.

Французькі запозичення зазвичай допомагають відобразити реальність чи називати предмет, коли в арабській мові для цього немає відповідного слова, наприклад, з французької мови повністю запозичені в арабські діалекти слова *téléphone*, *abonnement*, *ascenseur*, *parabole*, *antenne*, *voter*, *bâtiment*, *saboter*. Відбувається також запозичення французьких верланізованих слів. Колонізація країн Магрибу сприяла зближенню

арабської та французької мов та поклала початок появі франко-алжирського «сабіру» (змішаної мови).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айдукович Й. О. Основные понятия лексической контактологии (на материале русизмов в славянских языках). *Русский язык: исторические судьбы и современность: тезисы II Междунар. конгресса исследователей русского языка*. Москва, 2004. С. 445.
2. Александрова Т. С. Новые слова в XXI веке. Немецко-русский словарь: ок. 3000 слов и выражений. Москва, 2007. 520 с.
3. Антрушина Г. Б. Лексикология английского языка. Москва: Дрофа, 2000. 208 с.
4. Аристова В. М. К истории английских слов в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самарканд, 1968. 38 с.
5. Аристова В. М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII–XVIII вв. Москва, 1978. 42 с.
6. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1959. 318 с.
7. Баранникова Л. И. Основные сведения о языке. Москва: Просвещение, 1982. 98 с.
8. Баш Л. М. Дифференциация термина “заимствование”: хронологический и этимологический аспекты. *Вестник Московского университета*. Серия 9. Филология. 1989. С. 22–34.
9. Беляева С. А. Изменение стилистических характеристик как показатель степени семантической ассимиляции заимствованного слова. *Филологические науки*. 1984. № 2. С. 78–80.
10. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 32–41.
11. Блинов А. А. Территориальные варианты арабского литературного языка и их отражение в прессе : на основе газетных материалов Туниса,

Саудовской Аравии и Египта : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.22. М., 2009. 16 с.

12. Бондаренко А. В. Некоторые наблюдения над немецкими заимствованиями в современном английском языке. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. Серия Гуманитарные науки. 2010. № 600. С. 40–45.

13. Борисова-Лукашанец Е. Г. О лексике современного молодежного жаргона (англоязычные заимствования в студенческом сленге 60-х–70-х годов). *Литературная норма в лексике и фразеологии*. Москва: Наука, 1983. С. 104–120.

14. Борисова Е. Г. О некоторых особенностях современного жаргона молодежи. *Русский язык в школе*. 1981. С. 61–63.

15. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка?. Москва: Наука, 1977. 264 с.

16. Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1998. 768 с.

17. Гальперин И. Р. О термине слэнг. *Вопросы языкознания*. 1956. № 6. С. 107–114.

18. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва: Высшая школа, 1956. 218 с.

19. Горбач О. Т. Арго в Україні. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 688 с.

20. Грабовий П. М. Український молодіжний сленг. Київ: Жовтий, 2010. 220 с.

21. Грачев М. А. Интервенция криминального языка. *Наука и жизнь*. 2009. № 4. С. 128–132.

22. Грачев М. А. Словарь молодежных сленгов. Горький: Мир книги, 1989. 659 с.

23. Губачек Я. О традиции в изучении сленга в чешском языке. *Вопросы языкознания*. 1980. № 2. С. 127–135.

24. Девкин В. Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской. Москва, 1981. 140 с.
25. Девкин В. Д. Обновление лексики. *Лексика и лексикография*. 2001. Выпуск 12. 141 с.
26. Добродомов И. Г. Заимствование. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. энциклопедия, 1990. С. 158–159.
27. Домашнев А. И. Труды по германскому языкознанию и социолингвистике. Санкт-Петербург, 2005. 220 с.
28. Ермакова О. П. Слова, с которыми мы все встречались. Толковый словарь общего жаргона. Москва: Азбуковник, 1999. 320 с.
29. Жаркова Т. И. О сленге современной французской молодежи. *Иностранные языки в школе*. 2005. № 1. С. 96–100.
30. Журавлев А. Ф. Иноязычное заимствование в русском просторечии (фонетика, морфология, лексическая семантика). *Городское просторечие*. Москва: Наука, 1984. С. 102–120.
31. Запесоцкий А. С. Эта непонятная молодежь. Москва: Профиздат, 1990. 224 с.
32. Захарченко Т. Е. Английский и американский сленг. Москва: Изд-во АСТ, 2009. 133 с.
33. Иванова Г. Р. Функции сленга в речевой деятельности американских студентов. *Когнитивные и коммуникативные аспекты английской лексики*. Москва, 1990. 133 с.
34. Казакова Т. А. Практические основы перевода: English to Russian. Санкт-Петербург: Союз, 2002. 296 с.
35. Катагощина Н. А. Как образуются слова во французском языке. Москва: КомКнига, 2012. 112 с.
36. Кондратюк Т. М. Словник сучасного українського сленгу. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
37. Копыленко М. М. О семантической природе молодежного жаргона. *Социолингвистические исследования*. Москва: Наука, 1976. С.76–85.

38. Копытина Н. Н. Молодежный социолект как одна из форм существования французского языка. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: Гуманитарные науки. 2011. № 12 (107). С. 123–130.
39. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. Москва: Наука, 1968. 208 с.
40. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 683 с.
41. Липатов А. Т. Сленг как проблема социолингвистики. Москва: Элпис, 2010. 318 с.
42. Маковский М. М. Современный английский сленг. Онтология, структура, этимология. Москва, 2009. 143 с.
43. Мишкурин Э.Н. Теоретический курс арабского языка. М.: ВУ, 2004. 545 с.
44. Овчинникова О. А. Словообразовательная система французского аргю 80–90 гг. XX века. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 35 (76). С. 272–277.
45. Пиркало С. В. Етимологічна і словотворча маркованість сучасного українського молодіжного сленгу. *Проблеми зіставної семантики*. Випуск 5. Київ: КДЛУ, 2001. С. 184–189.
46. Покора В. Н. Специфика онлайн-коммуникации немецкоговорящих Интернет-пользователей. Гендерный подход. *Вестник Брянского государственного университета*. № 2: История. Литературоведение. Языкознание. Брянск: РИО БГУ, 2012. С. 280–283.
47. Розен Е. В. Новое в лексике немецкого языка. Москва, 1976. 320 с.
48. Розен Е. В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. Москва, 1991. 250 с.

49. Россихина М. Ю., Быков А. А. Сокращение как неотъемлемый атрибут интернет-коммуникации немецкоязычной молодежи. *Известия Смоленского государственного университета*. № 2 (30). 2015. С. 156–165.

50. Россихина М. Ю., Цыганкова О. С. Специфика употребления немецкого молодежного языка в сети Интернет. *Вестник Брянского государственного университета*. № 2 (2). 2012. С. 306–310.

51. Романова М. С. Специфика функционирования англицизмов в немецком молодежном языке : автореферат. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2001. 17 с.

52. Сидоров А. А. Формы молодежного общения и их влияние на состояние современного французского языка. *Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 2. Языкознание*. 2011. №1 (13). С.209–213.

53. Скуратов И. В. Типологическая характеристика неологизмов в современном разговорном и деловом французском языке: лингвистический и социолингвистический аспекты: дисс. ... д-ра филол. наук. Москва, 2006. 273 с.

54. Смецкой А. И. О некоторых внутренних тенденциях развития лексики в связи с проблемой заимствования. *Вопросы романо-германской филологии*. 1975. Т. 54 (157). С. 97–121.

55. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва: Московский государственный университет, 1998. 260 с.

56. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского языка. 30–90-е гг. XIX в. Москва–Ленинград: Наука, 1965. 420 с.

57. Толковый словарь русского языка. Москва, 1992. 928 с.

58. Хауген Э. Процесс заимствования. *Новое в лингвистике*. Москва, 1972. Вып. 6. С. 344–382.

59. Хомяков В. А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия. Вологда: Вологодский государственный педагогический институт, 1971. 104 с.

60. Щерба Л. В. О понятии смешения языков. *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. Ленинград, 1958. Т. 1. 220 с.

61. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.

62. Daher C. M. Diversités culturelles et problématiques linguistiques dans l'apprentissage de français. Les interférences de langue entre l'arabe et le français. Algérie : L'Université Ferhat Abbas-Sétif, 2005. 117 p.

63. Géa J.-M. Immigration et contact de langues en Corse. Le cas de deux familles marocaines. *Langage et société*. Paris : Maison des sciences de l'homme, 2005. P. 57–78.

64. Melliani F. Le métissage langagier comme lieu d'affirmation identitaire. Le cas de jeunes issus de l'immigration maghrébine en banlieue rouennaise. *LIDIL, Les parlers urbains*. № 19. Grenoble : Université Stendhal-Grenoble III, 1999. P. 59–77.

65. Taleb-Ibrahimi, Kh. Remarques sur le parler des jeunes Algeriens de Bad El Oued. *Plurilinguisme*. № 12. Paris : Centre d'études et de recherches en planification linguistique, 2007. P. 95–109.

66. بدوي السعيد محمد. مستويات العربية المعصرة في مصر: بحث في عالقة اللغة بالحضارة. - القاهرة: دار المعارف، 1973، ص223.